

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XIX

Титоград, 1966.

Књ. XXIII, св. 1.

Милош Милошевић

ПРИЛИКЕ У БОКИ КОТОРСКОЈ ТОКОМ ПРИПРЕМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ХЕРЦЕГ-НОВОГ ОД ТУРАКА (1684—1687)

Без претјеривања можемо рећи да је освајање Херцег-Новога током читава два вијека био највиши политички, економски и војни циљ коме су интензивно тежили и народ Боке и млетачке власти. Откада су 1483. год. Влатко, син Стјепана Вукчића Косаче, и бродови краља Матије Корвина морали попустити пред силом триконског санџака, турска власт у Херцег-Новоме и сјеверном дијелу Боке постаје крајње опасна. Таква ситуација је изгледала једноставно неодржива за бокелске поморце и трговце, али и за еминентну поморску силу, каква је била Млетачка Република, која је са Боком хтјела да добије ванредну природну заштитну луку за своје бродовље. Било је, дакле, неопходно остварити сигурност поморске трговине и ратне луке на свим обалама Залива. И заиста је озбиљнијих покушаја за истјеривање Турака било више, чак неки и са краткотрајним успјесима. Па ипак, политичке прилике, војне и економске слабости Млетака и антијурске коалиције диктирали су вијековима status quo таквог непосредног сусједства двије антагонистичке силе.

Познат је план да се кампања око освајања Херцег-Новога проведе одмах 1684, на почетку морејског рата. Али како су болест и невријеме то спријечили, битка се одиграла око четири године касније. Иако припреме ни тада нијесу ишле глатко, како су их приказивали неки оптимистички планови, питање ослобођења Херцег-Новога било је у сваком погледу историјски „сазрело“. Али је требало напрегнути све снаге, спровести обимну организацију у Заливу и око њега и прихватити све опасности које доноси отварање осјетљивог ратног жаришта на бококоторским обалама. Било је јасно да се постојећим снагама у Заливу није ништа могло урадити. Утврђени Херцег-Нови није морао страховати ни од стационираних млетачких трупа, ни од устаничког домаћег и околног живља. За освајање града биле су потребне посебне велике оружање снаге. Али довођење

тих офанзивних јединица на Херцег-Нови значило је да се морају очекивати турске војне противмјере — од стране скадарског, босанског и херцеговачког паше.

Из тог разлога имала је млетачка политика у Боки од почетка морејског рата нарочито три јасна, хитна и озбиљна задатка. Требало је најприје створити што сигурнији дефанзивни систем на обалама Залива, затим организовати: што ширу и ефикаснију антитурску герилу хајдука и устаника херцеговачке околине, Боке и дубљег залеђа и — најзад — средити тежак проблем избјеглица, које су се у знатном броју сливале у Боку, тражећи смјештај и издржавање, нудећи ратне услуге и склањајући своје породице.

Досада се, у вези са овом проблематиком, највише изучавала млетачка дипломатска дјелатност са околним племенима, за постизавање заједничке војне акције, као и сама битка за Херцег-Нови. То све на основу архива Венеције, фрагментна домаћих архива и литературе.¹ У томе нијесу биле цјеловитије обухваћене и прилике у Боки, са разним видовима ужурбаних ратних припрема. Организација тих војно-политичких задатака, који су се наметали и рјешавали, прекидала је нормални живот и поморско-трговачки раст у Заливу и претварали га у ратни логор. Списи канцеларије ванредног провидура Држ. архива у Котору омогућавају нам да извршимо готово потпуну реконструкцију на овом подручју током три бурне године на почетку морејског рата. У томе су нам нарочито драгоцјени подаци о хајдучији, једном од пресудних фактора који је задуго систематски отежавао комуникацију са залеђем Херцег-Новог и припремао његов пад.

Поглавља на која ћемо подијелити наша излагања су сљедећа:

- I) Иницијативе Пераста;
- II) Односи прије почетка непријатељства;
- III) Одбрамбени систем у Боки Которској
 1. Војно-политичка ситуација;
 2. Војни центар у Росама за јединице млетачке морнарице;
 3. Бродови и поморци Боке мобилисани у Росама, Веригама и Рисну;
 4. Концентрација бокелске трговачке флоте у бококорском заливу и њено коришћење;

¹ Јован Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699), СКА, Београд 1907, стр. 80—86; др Глигор Станојевић, Далмација у доба морејског рата (1684—1699), Војно дело, Београд 1962, стр. 80—89; Томо К. Поповић, Херцег-Нови 1924, стр. 85—96; Петар Д. Шеровић, Борбе с Турцима око Херцег-Новога до његовог коначног ослобођења г. 1687, Годишњак Поморског музеја Котор IV, стр. 5—25 са литературом.

5. Организација копнених стража од домаћег становништва по обали луштичког полуострва, забрана рибарења и мобилизација цјелокупног становништва за друге циљеве;
- IV) Организација и дјелатност хајдучије;
1. провидурове дозволе за четовање;
 2. издавање заштитних исправа;
 3. акције на мору;
- V) Избјеглице у Боки;
- VI) Улога Дубровачке Републике;
- VII) Прилике у Херцег-Новом пред битку
1. Обавјештавања избјеглица и конфидената;
 2. Преписка са Турцима;
 3. Диверзије;
 - 4) Домаћи учесници у борби.

I

Пераштани су били најактивнији и најупорнији у тежњи да се сјеверно подручје Боке уклопи у јединствену политичку и економску цјелину. То је сасвим разумљиво када знамо да су они у то вријеме поморско-трговачки најразвијенији, а по „граничарском“ положају и ангажованости најугроженији. Подсјетимо најприје на један познати рани захтјев Пераштана, поднијет послије велике пobjеде код Лепанта. Тада Пераст одлучује да за седам жртава, чувара државне заставе, који су пали у тој значајној поморској пobjеди 1571, не тражи друге награде него освајање Херцег-Новога.²

Исто тако познато је настојање Пераштана да се послије заузимања Рисна 11. II 1649. год. одмах нападне и на Херцег-Нови. А 1653. год. перашки посланици подносе конкретне предлоге за освајање града, развој трговине, дизање куле у Рисну и помоћ становницима тога мјеста, којих је било 700, урачунавши насељенике.³

Није, међутим, познат један недатиран поднесак Пераштана, који је предат властима, вјероватно, коју годину прије битке за Херцег-Нови, у ком се понавља и проширује исти предлог из 1653. године. Из њега се виде праве наде и очекивања Пераштана.⁴ Аргументи у вези користи од освајања Херцег-Но-

² Francesco conte Viscovich, Storia di Perasto, Trieste 1898, стр. 256 и 263.

³ Висковић, н. дј. нап. на стр. 257; Поповић, н. д., стр. 83; Шеровић, стр. 12.

⁴ УП I, 230, докуменат је недатиран, али се налази међу списима I свеске которског ванредног провидура Зена (1684—1686).

вог, које је изасланик кап. Иван Мазаровић требало да заступа у Венецији, су сљедећи:

1) трговачка дјелатност луке Рисна развила би се чим се уклони конкуренција Херцег-Новог и ту би пристизала сва роба сада упућивана у Дубровник, а трошаринска станица би била јача од било које друге у Млетачкој Републици;

2) Смањили би се државни издаци око издржавања ратних бродова, који се сада, због корсарских акција, морају држати у Заливу;

3) Море би се ослободило корсара и Млетачка Република би се осигурала на овој страни;

4) Далекосежним политичким утицајем, Херцег-Нови би, „као главни град Херцеговине“, привукао Млетачкој Републици ту покрајину. А ратнички потенцијал људства из тога краја одлично би послужио за одбрану било ког млетачког града. Оклијевање у том правцу могло би, напротив, да доведе до разочарања тог становништва и успјеха пропаганде албанског санцака, коме се — до сада — которски ванредни провидур ефикасно супротстављао.

За припремне радове предлаже се подизање једне стратешке куле у Рисну, са одговарајућом посадом, да се заштите ти становници који су „били први, после је најаве рата, да збаци турски јарам“. Иначе се даје важан податак, који потврђује исту и раније дату цифру, да је тада (око 1684—85) било, што Ришњана што новонасељених, 700 особа, који ту живе у крајњој биједи. Турци плачкају њихове куће ван Рисна, стоку и намјештај, а трговина је прекинута. За њих се тражи не само морална него и материјална провидурова помоћ.

Пераштани, осим тога, тврде да је у ослобођењу од Херцег-Новога спремно да помогне око 5000 ваљаних ратника из Никшића, Дробњака, Бањана, Риђана, Рудињана и Пиве, а све са највишим ратничким моралом.⁵ — С друге стране, сматра се да је освајање Херцег-Новог лак посао, пошто се ради о приобалном крају, слабих зидина, без вође који се разумије у одбрану, са малобројном посадом, храном и муницијом. — Треба подвући да у свему овоме Пераштани нигдје не истичу неку своју корист. Они једино траже да им се за издржавање стража, достављача и за друге јавне послове омогући коришћење неких новчаних вишкова чији су били повјериоци у Задру.⁶

Иако се, како ћемо видјети, ствари никако нијесу одвијале тако једноставно како су то Пераштани предвиђали, остаје чињеница да су се они максимално ангажовали и у припремама и у стварним теретима који су морали да се предузимају.

⁵ »La disposizione non poter esser maggiore di questi sudditti a segnalarsi in tale acquisto...« УП I, 231.

⁶ УП I, 230/т.

II

Слика не би била довољно реална и потпуна ако не бисмо навели и неке примјере из времена мира, када је живот доносио компромисе и успостављао трговачке односе и између непријатељских обала. Јер и поред тих, без сумње, сасвим искрених политичких тежњи и идеала о ликвидацији Турака на херцеговској обали, закони дневног живота и трговачких веза у доба мира успостављали су одређене везе.⁷ У доба рата све би се то — разумије се, — прекидало, а односи се крајње заштравали. То можемо да илуструјемо једним убједљивим примјером, баш у преломном тренутку са почетка морејског рата, кад су се, дакле, сви успостављени трговачки односи морали прекидати и гасити. Истовремено упознајемо неколико херцеговских поморских трговаца, као и опет Пераштане у улози њиховог кредитора.

У кривичном поступку против кап. Ивана Буровића у априлу 1684. јасно је да се ту ради о истакнутом перашком привреднику, који се бавио кредитирањем херцеговских Турака. Овдје се радило о позајмици знатне суме од 370 дуката, до ког је капитала Буровић дошао, како је изјавио, прикупљањем од других поморских трговаца, па је то морао да враћа.⁸ Буровић отворено признаје да је приближавање рата изазвало код њега праву панику од личне одговорности, јер му турски трговци нијесу враћали дуг.⁹ У таквом душевном стању, Буровић се одлучио и на насилну наплату. Он је најприје на неки начин покушао да легализује употребу силе над херцеговским Турцима и за такву акцију је чак тражио и дозволу од самог провидура.¹⁰ Провидур је то — наравно — из политичких разлога, тада још одбио.¹¹ И поред тога, Буровић се одлучио за „принудну наплату“, опљачкавши са својим грипом и 27 чланова посаде¹² три улцињске „педотине“ са житом намијењеним Херцег-Новом. Провидур је на то наредио гувернеру Марку Миховиловићу на Росама да ухапси Буровића и посаду. Чак је био упућен и гувернер са три галије да приведе Буровића, јер се такав поступак, у том осјетљивом предратном тренутку, косио са директним наређењима власти.¹³ — Посебно су занимљиви искази оштећених трговаца из Херцег-Новога. Тако бродовласник Јусуф Прекловић износи детаљно како му је у Валданосу Буровић отео везане бродове, кидајући

⁷ Милош Милошевић, Неки аспекти поморске привреде Боке Которске у доба млетачке владавине (1420—1797), Поморски зборник, Загреб 1962, стр. 1815.

⁸ УП IV, 373/т.

⁹ Исто.

¹⁰ УП IV, 339.

¹¹ Исто.

¹² Нападачка екипа се састојала од четворице из Куртола, петорице из Ллуштице, петорице из Ораховца, а остали су били из Пераста. УП IV, 375.

¹³ Исто. 352.

конспираторе. Терета је било 500 стара жита и 15 стара пшенице. Карактеристичан је детаљ да се — наводно — Буровић није правдао наплатом дуга, него је отворено рекао да дјелује пристанком власти, јер ако је раније био мир, сада је рат. . .¹⁴ Иначе Прекловић тврди да он Буровићу ништа не дугује. — Друга два брода његових пратилаца била су Мурата Заферовића, Турчина из Херцег-Новога, са баржом од 600 стара жита и три стара пшенице, и Митра Сабличића, хришћанина из Херцег-Новога, са 520 стара жита и 45 и по стара пшенице, упућене дијелом Паштровићима, а дијелом Херцег-Новом. Осим тога, било је оружја, робе, новца и других предмета. И Мурат Заферовић изјављује слично Прекловићу, подвлачећи политички вид тог акта,¹⁵ а Сабличић тражи строгу казну.

Међутим, ипак се на крају Буровићева „војно-политичка“ рачуница показала сасвим исправном. Па док још на почетку кривичног поступка, кад је у марту 1684. Млетачка Република тек приступала Светој лиги, још није било практичних промјена у ставу, 24. маја долази дукала сасвим другачијег садржаја. У њој млетачки сенат посебно подвлачи значај најновијих инструкција које је већ дао или ће издати генерални провидур оружаних снага Моћениго. На основу тога, како дукала изрично каже, поступак против Буровића постаје сасвим излишан. На то је 26. јуна которски ванредни провидур наредио обуставу поступка.¹⁶

Осим Пераштана, налазимо да су и Прчањани одржавали трговачке и кредитне везе са трговцима из Херцег-Новог. Тако је патрун Фрањо Илијин из Прчања био позајмио „велику количину новца“ браћи Милутину и Луки, који су имали свој брод; први је живио у Херцег-Новом, а други у Рисну. Обавеза је била да му они двојица добијеним капиталом доведу у Котор договорене артикле својим бродом. Пошто је властима било стало да та роба доиста стигне у Котор, сам је ванредни провидур 2. V 1684. издао посебни писмени докуменат, којим се, чак под пријетњом смртне казне, заштићује херцеговачки трговац од било каквих неприлика.¹⁷ Значи да је тада већ постојала реална опасност да трговачки терети турских поданика не стигну на жељени циљ.

Али има индиција да су се, и поред ове затегнутости и ратних припрема, о којима ћемо говорити, ипак одржавале неке везе са Турцима, чак до пред саму битку за Херцег-Нови. Те везе су биле и трговачке. Зато су власти издале једно наређење¹⁸ које се директно обраћа Пераштанима, Ришњанима „и остали-

¹⁴ Исто, 370/т.

¹⁵ Исто.

¹⁶ УП IV, 387.

¹⁷ УП III, 2/т—3.

¹⁸ Докуменат није датиран, али судећи према мјесту гдје се налази, вјероватно је из 1687. год. УП VI, 367.

ма“, у ком се износи да „у овим приликама“ не смију трговати ни одржавати везе са Турцима, као ни отварати писма која су стигла из тих крајева, без обзира на то да ли су писана на српскохрватском или турском језику. Писма треба најприје однијети ванредном провидуру.

III

1) Млетачке се власти у Котору ни у ком случају нијесу осјећале као неки премоћни иницијатори војне акције, који се не морају плашити слабијег непријатеља и његовог евентуалног противудара. Иако у неповољном положају зато што су хајдуци најозбиљније угрожавали војне и економске везе града са позадином, турска војна моћ у Херцег-Новом била је довољно опасна, снажна и снабдјевена. Чак су млетачке власти страховале и од евентуалних турских залета и диверзија из Херцег-Новог на млетачку територију, а нарочито на пјешчане предјеле тиватске обале.¹⁹ У том смислу је било и стварних мањих пријетњи, од којих се морало осигурати. Тако нпр. из Роса 9. III 1686. јавља Ђорђе Црница како су током 7, 8. и 9. марта Турци са галија пуцали према Росама и како су неке кугле падале близу млетачких бродова.²⁰ Стога су се, поред организованих стража, становници склањали у утврђена мјеста.²¹ — Али све су то била мања и споредна страховања. Најтеже су опасности биле од евентуалног напада скендеријског паше Сулејмана на Паштровиће, Будву и Грбаљ. На тај би начин са те стране било нападнуто полуострво Луштица и Врмац, а Турци би пружили помоћ Херцег-Новом са његове супротне млетачке обале.

Вијести које су которском ванредном провидуру пристизале од конфидената, посебно упућиваних у Албанију, биле су веома неповољне. Тако му је 25. VII 1686. Марко Петров из Његуша, посебно упућен у Скадар, јављао да је тамо већ затекао улогорену војску Сулејман-паше, а да је већ пристигла,²² или се очекује, нова војска.²³ Предвиђа се да ће ускоро, са снагама од преко 12000 војника и 5 топова, ускоро напасти Будва и Свети Стефан. Сулејман-паша шаље храну (двје хиљаде врећа брашна и житарица) за Црмницу и Црну Гору, припрема договоре са црногорским главарима и организује Цеклићане, Цетињане, и Његуше да чисте путеве за транспорт топова.²⁴

¹⁹ УП III, 96/т.

²⁰ УП IV, 164.

²¹ УП III, 106/т.

²² Дукађински санџак са 1200 пјешака и коњаника, наводно, већ је био под Скадром.

²³ Очекивао се тих дана и призренски санџак и још војске из Србије и Македоније.

²⁴ УП III, 275.

Исто тако је у августу 1686. послао которски ванредни провидур Грбљанина Раичка Вуксанова пут Жабљака да прати кретање Сулејман-паше. Са доста разних појединости, он наводи као главне вјести да су циљеви напада Св. Стефан и Будва, и да војске има преко 12.000 и 4 топа.²⁵

Да је напад на Св. Стефан и Будву сматран сигурним види се и из дописа генералног провидура Корнара (Gerolimo Cornaro), у ком се 2. VII 1686. даје обавјештење о положајима млетачког ратног бродовља и изрично се спомиње очекивани ратни напад на Будву и Св. Стефан. У Паштровићима је стварно долазило до крвавих сукоба. Тако је 10 Паштровића донијело которском ванредном провидуру главе истакнутих Барана, које су посјечене 4. VII 1686. у Паштровићима. Један је предвео и заробљеног Турчина под оружјем.²⁶ Иначе су се у доба рата, осим редовитих војних јединица, додавале и ванредне, и то у тврђави Св. Стефан и 100 Грбљана у Котору и на Тројници.²⁷

Са коликом је сигурношћу очекиван тај напад види се и по томе што је од 10. VIII 1686. организована евакуација становништва са полуострва Луштице. Њом је руководио Иван Болица, али су му још — у Тиват и друга насеља на удару — упућена четири которска племића да се убрза пребацивање становништва на перашким и которским бродовима, уз сарадњу државних галија Црнице и Корпонезе (Corponese). То су били Бернард и Лука Враћен и Лудвиг и Вицко пок. Фрања Пасквалић.²⁸

За одбрану од те опасности чак су били уговорени и конвенционални знаци. Ако би напад дошао од стране Грбља, знак је био пуцањ прангија у Грбљу. У том случају је главар Луштице и Кртола морао кренути једним дијелом људства у помоћ, а други је морао остати за одбрану Луштице.²⁹

Ни на мору ни ван Залива Турци нијесу били без иницијатива. Тако још 29. VIII 1684. ванредни провидур сазнаје да су из Херцег-Новога испловиле три фусте са циљем да „муче поморце и поданике принципове“. Зено одмах реагује и за њима шаље пут Албаније у потрагу Маркишу Беџића, званог Рафаели, са његовом „филуком“ и још четворицом пратње. Успут му се дозвољава да смије заробити и неког Турчина на копну, „само да не прави сметње хришћанима.“³⁰

2) Млетачке редовне формације биле су недовољне и са врло лабавом војном дисциплином. Од почетка морског рата у разним војним јединицама сретамо симптоматичне критичне поступке против разних војних изгредника. Немири, туче, убиства,

²⁵ Два мања и два већа, а од ових других један је узет од хришћана у борби пред Баром, УП III, 300.

²⁶ УП III, 403.

²⁷ УП III, 407.

²⁸ УП III, 90.

²⁹ Наређење од 18. V 1687, УП V, 35/г.

³⁰ УП III, 19/г.

закидања хране, бјекства, крађе и сл. разривају те чете плаћеника са разних страна. Осим Талијана, у њима су нарочито Нијемци³¹ и Французи. А лоша дисциплина је у рату још више лавирила, јер су тада казне провидуровог судовања биле благе, да се елиминисањем осуђених не би смањивао већ ионако недовољан број војника. Зато у ослобађајућим пресудама налазимо наводе да ће ослобођени војник имати прилике да се „жртвује за славу Серенисимае...“³² Поготово у бројним исказима свједока, сусрећемо убједљиве податке о необичним односима у војној хијерархији, начину живота, неорганизованости, санитарским неприликама,³³ а највише о недостатку војне дисциплине.

Главни је разлог свему томе, свакако, економски, јер се лоше и нередовно плаћало, хранило и облачило. Не отварајући никакву дужу дигресију у овом правцу, наведимо само неколико заиста карактеристичних података. За нас су важне нарочито оне вијести везане са положајем Роса које као непосредан сусјед Херцег-Новог постају једна од најкрупнијих војних, стратешких тачака и стјециште неколико галија, уз појачане копнене снаге. Тада је капетан велике галије Ђорђе Црница³⁴, именован за гувернера луке Росе. Треба још додати да Росе није био само војни центар, него — баш под окриљем војних формација — мјесто извјесних неопходних контакта између зараћених страна. Тако налазимо податке да се на том мјесту преговарало с Турцима о

³¹ Нијемци су се и овдје истицали у војној вјештини. Тако Иван Крстов „Саксонац... зван Нијемац“ добија посебну награду од 1 дуката мјесечно доживотно, јер је током године три пута полодио у мету. УП III, 36/т.

³² Ево примјера у пресуди од 20. VI 1684: »nelle presenti importanti premure a danno dei Turchi... sacrificare a gloria della Serenissima Repubblica...« УП IV, 317/т. — Ипак је за бјекство у рату кажњавало и са 10 година робије на галији, а за убиство са 5 година. Исто, стр. 405.

³³ Тешка епидемија инфлуенце харала је у Котору још крајем 1684. и почетком 1685, и то са бројним смртним случајевима. Тако је и болница постала преукока, па је отворена друга. Али ни ова није била довољна. Војницима се морала указивати помоћ у приватним становима. То је чак изазивало забуне око евиденције мртвих. Зато је наређено да нико не може да буде сахрањен а да представници власти не унесу све податке у званичне књиге. УП III, 33, 34.

³⁴ Додјељујући ту титулу, ванредни провидур 26. XII 1685. износи заслуге Црнице у борбама и лову на турске фусте из Херцег-Новог. УП III, 66/т.

откупу робља³⁵ — иако то није било једино мјесто³⁶ — или неких других предмета³⁷, а ту се смјењивала и пошта.³⁸ Али за војну атмосферу у Росама важно је да је баш у доба када се ратна омча, у августу 1686. год., све више стезала, долазило до отворених протеста војника. Они се буне што нијесу добили плату и што им не долази смјена.³⁹ Још је у марту исте године Црница јављао провидуру да је за војску стигла одјећа, али да га моли да „ови јадни војници“ добију и све остало што им припада. А као повод августовске буне наводи се што се војницима спречавало да уруче своје жалбе провидуру.⁴⁰ Па ни годину дана касније прилике се нијесу измијениле, и ми опет срећемо слику праве биједи у којој је животарила млетачка војска. И то у доба осјетљиве концентрације снага пред напад на Херцег-Нови. По писму Лазара Круте, „гувернера чете“ Мида, од 20. I 1687, ми

³⁵ Случај који је довео до кривичног поступка вриједи опширније изнијети, јер казује нешто о третирању заробљеника и о познатој браћи Властелиновић. Рањени Нико Вука Маркова даје исказ у цркви св. Николе у Перасту да је 2. III 1687. кренуо са гаџетом пут Роса на договор са Турцима из Херцег-Новог о откупу робова. У гаџети су били сами заробљени Турци и три брата Властелиновић (Раде, Јово и Митар). У Росама су се задржали неколико дана и тамо је дошло до сукоба. Нико Вука Маркова је дао заробљенику 4 сушене укљеве, али су на то Властелиновићи викали нека им да само воде „као псима“. Одатле се изродила свађа. — Занимљиво је да је Митар пок. Тома Властелиновић (тада од 28 година) изјавио да је по професији поморац, али откад је рањен (шепа на десној ноzi) напустио је пловидбу и од ванр. провидура Зена добио дозволу да у Рисну отвори малу радњу. Он се прикључио том путу да набави робу за своју радњу. УП IX, 1018, 1021 и 1022. Опширније о Властелиновићима: у чланку Сл. Митјушковића, „Никшићки кнежеви Властелиновићи у млетачким дукалама“, Историјски записи 1956/1—2, стр. 105—126.

³⁶ Чак и на турској територији, на подручју св. Недђеље. Тако нпр. налазимо да је провидур 12. IX 1684. одобрио састанак на том мјесту између харамбаше Баја Николића и Хаџи Мустафе и Хаџи Хусеин-аге из Казанаца, са 20 Турака. У питању је био откуп хоџе из Казанаца. УП III, 20.

³⁷ Нпр. Трипо Штукановић је 12. VII 1685. добио дозволу да на Росама преговара с Турцима о откупу неке бродске опреме (alquantif armizzi...) УП III, 48.

³⁸ Када су нпр. Турци хтјели да предају писма заробљеника из Херцег-Новог, упућена кав. Волици, упутили би једну барку, из које би давали знак пушком. У примјеру од 9. II 1687. Лодовико Балби је упутио оружану фелуку са кап. Марком Подгорицом и преузео писма. Том су приликом Турци обавијестили млетачке војнике да су три фусте испловили у потјеру за једном перашком гаџетом, јер су Турци имали свог достављача у Перасту! Али како су и иначе те фусте биле опажене са врха Оштре и Врмца, упућене су у помоћ двије галије, које су им помогле. Већом турском фустом је командовао један ренегат из Паштровића. УП VI, 424.

³⁹ Смјена је требало да долази сваких 15 дана. У једној својој жалби из 1688. тројица морнара са брода Ивана Мазаровића (Иво Лукин из Шпиљара, Буро Трипков из Доброте и Крсто Срецов из Мула) износе како им прошло вријеме и како „умиру од глади“. УП III, 332.

⁴⁰ УП IV, 164 и 1—26.

најприје сазнајемо да је у Росама тада било укупно три чете. Крута је остао само са три „фусте“ и већ се три мјесеца издржава властитим средствима! Остао је сасвим без новаца, а чета је у великом нeredу.⁴¹

Ваљда на ову Крутину представку, провидур је дао наређење 21. I 1687. Пераштанима, да пошаљу одмах опремљени брод на Росе.⁴²

У мају исте године пуковник Никола Рицо-Бевилаква (Rizzo-Bevilacqua) бива упућен за заштиту роса. Он управља оружаним бродовима и има дужност да контролише подручје унутар и ван Оштре. Ниједан брод не смије испловити из Боке без посебног пасоша.⁴³

Па чак и крајем маја 1687. налазимо податке о томе како војници у Росама самовољно напуштају ратне бродове. Провидур је приморан да изда проглас, у ком обавезује главаре кртољских, луштичких и осталих села да не штите и примају млетачке избјегле војнике, него нека их хватају и враћају на бродове. За то им се обећава награда.⁴⁴

И не само то. Војници занатлије су — трбухом за кружом — налазили себи некакву замјену, и напуштајући своје војне дужности, по радњама су обављали своје професије! Није чудо што се у прогласу од 24. VII 1687. енергично пледира за дисциплину, на тако опасном положају, усред рата.⁴⁵ А чак се и у том прогласу признају неправилности официјерског кадра према војницима.

3) Али није само званична млетачка морнарица чувала Залив.

У доба освајања Херцег-Новога сва су већа насеља которског залива или већ давно имала статус поморског насеља (као Котор и Пераст) или су у својој трговачко-поморској еволуцији били досегли одмакну фазу да ускоро и стварно и формално стекну споменути статус (Пирчањ и Доброта). Зато је которски ванредни провидур имао довољно разлога да, у мобилизацији свих снага у Заливу око ратних напора, затражи од ових услуге поморског карактера. А највише од најразвијенијег Пераста.

На том плану се, због опасне близине непријатељских обала у Боки, прије свега радило о одржавању надмоћи млетачке флоте у Заливу и предострожности од сваког могућег изненађења. У ствари, одмах на почетку рата су се у Боки нашли — како видимо из акта од 30. VIII 1684. — јаке јединице државне флоте од 6 галија. Њима је командовао гувернер Марко Миховиловић, у циљу „чувања Залива“. На тај начин се сматрало да се било каквој акцији Турака из Херцег-Новог на копну или на

⁴¹ УП V, 150.

⁴² УП V, 151.

⁴³ УП VI, 374/т.

⁴⁴ УП V, 11/т—12.

⁴⁵ УП V, 16/т—17.

мору може пружити „снажан отпор“. Провидур одређује детаље о сталној и пуној готовости бродова и особља, и о сталној колорацији са копненом стражом.⁴⁶ Али због оскудице у ратном бродовљу, није могао да у ратно доба остане у Боки већи број ратних бродова, када је већ у Заливу било доста приватних трговачких, али и добро наоружаних бродова и борбене готовости становништва. Пераштани су, наиме, како се види из једне молбе с краја 1684. или почетка 1685. год., преузели иницијативу и понудили се да добровољно и бесплатно стражаре својим бродовима и посадом на најосјетљивијим тачкама Залива, тј. на Росама, у Лепетанима и Рисну. Они изрично изјављују да то раде због „недостатка државних бродова“.⁴⁷ А за узврат, једино моле да им се узме у обзир поморско-трговачка професија, па зато да се током повољне сезоне за поморску трговину њихови бродови ослободе понуђене обавезе. У том периоду ће се моћи извести поправке бродова и користити их за трговачку навигацију, која је неопходна за живот породица и мјеста.⁴⁸ Овакве иницијативе и услуге давале су Пераштанцима углед у очима власти и руководећу улогу међу становништвом Боке.

У вези са организацијом поморске одбране на Росама, ванредни провидур је издавао приватним бродовласницима и поморцима бројна наређења. Тако налазимо налог од 13. XII 1684. издат патруну Бернаруду Палову из Прчања, да са својим фрегадуном и посадом мора стражарити код Роса, гдје ће добити нова упутства.⁴⁹ — Занимљиво је да су и страни капетани коришћени за разне услуге у Росама, при чему се позивало на потребе и посебне ратне прилике. Такав је случај од 28. IV 1685. кап. Марџана Боази (Marciano Boasi), који је са „вашелом“ „Пророк Мојсије“ био задржан у Росама 40 дана.⁵⁰

А на мобилисаним бродовима посаду је исто позивао провидур. Такав је примјер са фрегадуном Ивана Мазаровића, који је требало да стражари на Росама од 23. III 1686. године. Ту видимо да је морнарима била обезбијеђена новчана награда и двопек, док је казна за неизвршење одређена на 50 дуката.⁵¹

Али није се стражарило само на Росама, него и у унутрашњем дијелу Залива, нарочито на Веригама и у Рисну. Пераштани су на тим блиским позицијама своје насељу сматрали да имају пуно право команде. И баш су страже на тим мјестима биле један од мотива за озбиљно погоршавање односа између Рисна и Пераста. Иван Мазаровић се 24. I 1687. жали провидуру да Ришњани неће да се поковавају позивима перашке страже, па је било дошло и до батинања. Ришњани опет протестују да

⁴⁶ УП III, 18—19.

⁴⁷ УП II, 566.

⁴⁸ УП II, 566—567.

⁴⁹ УП III, 28/т.

⁵⁰ УП III, 43.

⁵¹ УП III, 77/т.

им Пераштани морем „не даду к Вашему Господству доћи“ и да је то трећи пут како се „крвав и наружен доходи“.⁵² Нарочито је огорчена једна тужба старјешине Ришњана са почетка јануара 1687. Они се не устручавају да изјаве како су им — због Пераштана — теже ове 2—3 године млетачке владавине, него 240 година турске.⁵³ Ту се наводе перашка груба, насилна и увредљива дјела, чак и према млетачкој стражи, као и то да им се спречава да иду у Котор да се туже провидуру. Износе и то да ако би старјешине саме то и могли трпјети, оштећени неће моћи, јер тко је бијен и крвав не може трпјети, зашто нам је доста зла и глада“. Да би се несугласице изгладиле, ванредни провидур је послао лично кав. Болицу.⁵⁴

У ствари, до погоршања односа је дошло нарочито крајем 1686, када се посумњало у даље везе Ришњана са Турцима.⁵⁵ То је у једном допису властима отворено формулисао Нико Вуков, харамбаша из Пераста. Он износи да је са 60 хајдука ишао 29. VIII 1686. пут Требиња у четовање на Турке. Ноћу су их Турци изненадили засједом. Било их је више од стотину из Корјенића. Они сматрају да су то Ришњани доставили Турцима и истичу рисанске сталне везе са Морињанима.⁵⁶

Нови которски ванредни провидур Калбо (Giovanni Battista Calbo) издао је 21. I 1687. проглас у ком се забрањује свима, а посебно становницима Пераста и Рисна, да имају трговачке и пријатељске везе са Турцима, па чак и да отварају писма — било ћирилска или турска — прије него што их поднесу властима.⁵⁷

4) Да би се могло стварно држати у стању приправности и по потреби распоређивати сву мобилисану трговачку морнарицу домаћих помораца, требало је — прије свега — имати је стално, или што више концентрисану у Заливу. То, разумије се, није било лако, јер се радило о привредницима, којима су трговачка путовања била једини извор зараде и који су имали своје пословне обавезе. Зато чести архивски подаци о напорима ванредног провидура око концентрисања бокелске трговачке флоте у За-

⁵² УП VI, 410, 422.

⁵³ „Били смо под Турци СМ годишта и није нам оволико зла и бедућа на главу дошло, коли у ова 2—3 годишта од силе Перашке“. УП VI, 148 и 152. Занимљиво је примјетити да је галијански преводилац криво превео ћирилску цифру „СМ“ са 45, умјесто 240. Али ни рисански податак није тачан, јер ако се турска владавина рачуна од 1483. године, онда је до ослобођења 1684. прошла 201 година.

⁵⁴ УП VI, 148, 152 и 154.

⁵⁵ Иначе тада је у Рисну био стално настањен представник млетачких власти Ангело Гонем (»saro di pubblico servizio«). Боравио је у кући Златка Теловића, коју му је овај добровољно уступио, с тим да му власти даду кулу Турчина Мустафе Сатенића, са припадајућим магацинима, вођњацима и теренима. То је изазвало извјесно противљење мјештана, али је провидур 21. VI 1686. у том смислу издао проглас. УП III, 87.

⁵⁶ УП III, 435—36.

⁵⁷ УП V, 2/т.

ливу казују о војним потребама млетачких власти за тим бродовљем и о живој трговачкој активности Бокеља, нарочито Пераштана, за вријеме рата.

У мају 1685. которски ванредни провидур у неколико махова тражи прикупљање цјелокупне бокељске трговачке морнарице у матичну луку. Тако је 8. V 1685. кап. Петру Мариновићу, који је путовао за Задар са поштом за генералног провидура, наређено да сваки брод из Боке који сретне упути натраг у Залив. Једини изузетак може бити у случају када би брод морао да се враћа сам, без пратње, па би постојала опасност пиратских напада.⁵⁸

То се односило на сјеверни Јадран. А 9. V 1685. провидур издаје наређење свім капетанима и патрунима Котора, Пераста и других бокељских мјеста, који се по трговачким пословима налазе по лукама Арбаније, да се без икаквог одуговлачења упуте и врате у Боку, иначе им пријети изгоном, затвором, конфискацијом имовине и др.⁵⁹

Наређење о неодложном повратку у Боку није одмах извршено. Зато слиједи низ специјалних наређења Пераштанима у Албанији, и то: 21. V исте године кап. Луки Замбелџи, Виду Крушали, Вицку Бујовићу и Ивану Мариновићу, да без обзира на терете смјеста крену за Боку. Казне су чак 1000 дуката, изгон и др.⁶⁰

Ново и јаче ангажовање бокељске приватне трговачко-војне морнарице дошло је до јачег изражаја када се крајем 1686. страховало од упада скендеријског Сулејман-паше на Паштровиће, Будву и которску околину.⁶¹ Тада су Пераштани били коришћени на више страна. Тако је — без новчане накнаде — била коришћена на разним дужностима: „наве“ „Краљ Давид“ (Ré David), власништво кап. Крста Змајевића, са 18 већих и 16 мањих топова („petriera“ и 22 морнара, под командом кап. Матије Крушале, као и „фрегадун“ власништва патруна Вицка Буровића, са два већа и два мања топа, са посадом од 14 морнара, а под командом Вицка Маркова Мартиновића.⁶²

Истовремено су и сва кретања бродова свих типова стално контролисана по Заливу, па је кап. Ивану Мазаровићу 13. II 1687. издато наређење да „по цијену живота“ без изричне пропуснице не дозволи кретање било каквом броду.⁶³

Колико се битка приближавала, толико су окупљања била јача. Властима је нарочито било стало да у Заливу буде перашки

⁵⁸ УП III, 43/т.

⁵⁹ УП III, 43/т.

⁶⁰ УП III, 44/т.

⁶¹ »Per l'ammassamento vigoroso che andava preparando Soliman Bassa di Schenderia, diretto a danni de Pastrovichi, Buduae questo Territorio... str. 98.

⁶² УП III, 97—98/т.

⁶³ УП V, 30/т.

јунак кап. Вицко Бујовић. Зато налазимо да се њему 19. II 1687. издаје посебна забрана да не смије бродом нагустити Боку.⁶⁴ Бујевевићев брод је иначе био појачан хајдуцима. Њему је 4. V 1687. ванредни провидур одобрио да може појачати посаду своје тартане са још 20 хајдука, да би наносио штете улцињским Турцима. Изузимају се хришћани и луке са којима се одржава трговина.⁶⁵

А 8. јула 1687. ванредни провидур опет „по цијену живота“ позива под Котор мање бродове (гаете) кап. Трипа Штукановића, Николе и Ивана Буровића, Бошка Даканице, као и фусте кап. Вицка Буровића, Петра Шестановића и „филику“ Крста Змајевића.⁶⁶

Најзад, 6. VIII 1687. год., ванредни провидур преко адмирала которске луке обавјештава све патруне бродова од 300 стара⁶⁷ да се одмах са посадом ставе на располагање генералном провидуру. Изузимају се једино они морнари који током цијеле године нијесу пловили, или још нијесу довољно вјешти у том послу.⁶⁸ Радило се, дакле, о пуној мобилизацији.

Али бродовље и људство се, осим за стражарење, користило и за разне друге задатке. Најчешће су бокељски капетани добијали налоге да се прикључе антипиратским акцијама редовне, млетачке флоте. Тако се нпр. 19. XI 1684. наређује да бродови Пераста (двје оружане „фусте“ и једна коју ће дати Вуко Прчањанин, са посадом из Прчања) и Будве („фусте“ и „гаете“) треба да се прикључе двјема државним галијама у потрази за пиратима, а затим ће се прикључити флоти Бернарда Барбара.⁶⁹

Понекад се ту подразумијевао и читав трговачки терет, па се тако користило и људство и њихова трговачка зарада. Тако је нпр. 4. XII 1684. патрун Никола Лукин из Пераста морао да се стави под команду генералног провидура оружаних снага Валијера код Св. Ђорђа Хварског и то са натовареним грипом и са око 300 стара пшенице на њему.⁷⁰

Веома је важан докуменат са налогом датим 27. III 1686. за узапћивање свих бродова са житарицама. Биле су мобилисане три биране перашке „фусте“ и „гаете“ под командом кап. Николе Вукићевића, које треба да парирају дјеловање улцињске фусте, упућене против трговачких бродова млетачких поданика. Перашким бродовима је одређено да плове око Мљета и Корчуле и да дјелују против пирата. Посебно им се забрањује наноше-

⁶⁴ УП V, 31.

⁶⁵ УП V, 13/т. I — за друге бродове су коришћени хајдуци из Рисна. Карантин је требало обављати на острву Госпе од Шкрпјела, али се то кршило. УП V, 182.

⁶⁶ УП V, 40.

⁶⁷ Испод 20 тона.

⁶⁸ УП V, 41.

⁶⁹ УП III, 26/т—27.

⁷⁰ УП III, 28.

ње штете хришћанима и поданицима Дубровачке Републике. Али зато треба да се заустављају сви бродови са теретом пшенице и житарица, упућени за Цавтат или друга мјеста, и да се упућују у Котор. Чак то важи и за житарице одређене за генералног провидура, које опет треба допремити у Боку. Посебно се спомиње упућивање у Котор неког напуљског „петакја“ са муницијом.⁷¹ Радило се, дакле, о планском сакупљању веће количине житарица пред битку, тј. пред нагомилавање већег броја војске и избјеглица.

Затим је било и доста налога приватним трговачким бродовима да своју трговачку робу превезу у Котор, или да својим бродом изврше неки превоз државне робе. Тако се 21. IX 1685. посебно наређује кап. Вицку Бујовићу и патруну Ивану Николином да — први својим грипом, а други фрегадуном — доведу сву робу набављену у Албанији и са посадом доплове у которску луку, без пристајања на било ком другом мјесту.⁷²

Слично томе, 7. III 1685, наређује се патруну Луки Марћела да сарделе које је накрцао у Корчули за Левант одмах прода у Котору, за потребе војске. Казна за неизвршење је 500 дуката и др.⁷³

А 26. VII 1686. ванредни провидур се позива на одобрење генералног провидура Корнара (од 29. VI) и упућује на Хвар кап. Вицка Буровића из Пераста, да са фрегадуном превезе колико год може већу количину двопека.⁷⁴

Фрегадун кап. Вицка Бујовића „Госпа од Шкрпјела“, са 17 морнара и два већа и два мања топа, мобилисан је 13. IX 1686. за државне потребе. Налог је гласио: да са теретом разне државне робе отпугује за Будву и Сплит.⁷⁵

Мислило се и на поправке бродова, па се 14. XII 1684. од приватника тражи катран⁷⁶, а 24. X 1685. мобилисани су мајстори-калафати Гргур Грвић (?), Крсто Гверо, Иван Дубровчанин и . . . Милатовић да смјеста пођу у Пераст и да се ставе на располагање за рад на поправци „фуста“⁷⁷. Једино је дозвољено Крсту Гверо да заврши рад на поправци „барке“ патруна Ђура Илијића Каменаровића, а остали одмах морају у Пераст.⁷⁸

У оквиру појачане ратне потребе за бродовима спречавало се и њихово отуђивање. У документу од 10. I 1686. ванредни провидур поништава једну такву купопродају и продавца кап. Бернарда Павлова из Прчања обавезује да код власти депонира

⁷¹ УП III, 78—78/т.

⁷² УП III, 55/т.

⁷³ УП III, 36.

⁷⁴ УП III, 89, 89/т.

⁷⁵ УП III, 401.

⁷⁶ Наређење је издато Трипу Музачи из Прчања, да за државне потребе преда извјесне количине («baullo») катрана, које посједује, а цијена ће му се исплатити. УП III, 28/т.

⁷⁷ УП III, 60.

⁷⁸ Исто.

суму од 206 цекина и 2 дуката. То је био износ од $\frac{3}{4}$ вриједности фрегадуна, који је откупио неки купац из Дубровника. У акту се, истина, не каже изрично који су мотиви поштитења уговора,⁷⁹ али то произлази из тадашњих прилика. Свакако, кап. Бернард је позван да преузме свој једрењак, задржан у Перасту, и одређена је висока казна за евентуално неизвршење наређења: 1000 дуката.

Током саме битке за Херцег-Нови, наредио је, крајем септембра 1687, генерални провидур Корнер кап. Ивану Петрову Мариновићу из Пераста да на својој тартани из Задра превезе прах за млетачку флоту. Било је накрцано 680 енглеских бачава праха и искрцано у Котор, у присуству адмирала которске луке.⁸⁰

5) У недостатку већег броја својих редовних копнених јединица које би трајније боравиле у Боки, Млетачка Република је покушавала да организује и копнени систем стража у Заливу са домаћим људством. Било је нарочито од значаја заштитити осјетљиву линију: Тиват — „Црни Плат“ (горњи дио данашњег Тивта) — Ластва — Лепетане, јер се баш на подручју полуострва Луштице очекивала турска војна противакција и евентуалне диверзије из Херцег-Новога. Зато је одмах почетком 1685. успостављена организована надзорна служба над поменутом линијом стражарских пунктова⁸¹ Као непосредан повод се наводи изузетно опасно ратно стање. На положају првог надинтенданта, заправо овдје надзорника стража, постављен је капетан Јероним Бућа. Дужност му је да на споменутом подручју од Тивта до Лепетана контролише страже, за које се мобилишу људи из самих споменутих мјеста. А ако би био немогућ хитан договор са провидуром, треба ступити у контакт са капетаном Пераста.⁸²

Али како се није могла обезбиједити дисциплина ни у редовитим млетачким јединицама, то се још мање успијевало у овим формацијама са домаћим становништвом. Тешкоће на које се наилазило биле су свакојаке врсте. Понекад се једноставно одбијало учешће у стражарењу,⁸³ а понекад, опет, приватни власник није дозвољавао употребу неког свог објекта.⁸⁴

⁷⁹ Само се каже широко »per giusti motivi sospesa«, УП III, 70.

⁸⁰ УП V, 280—281.

⁸¹ »Soprintendente alle guardie«.

⁸² УП III, 29/т—30.

⁸³ Нпр. случај Раде Петкова, Стијепа Морињанина и Луке Вукова, које главар Црног Плата пријављује властима 5. VIII 1685, додајући да су тамо стални становници »а луосо е фосо« и да према томе имају све обавезе таквог статуса. На то је ванр. провидур наредио послушност и запријетио изгоном, затвором и галијом. УП III, 50 и 52.

⁸⁴ Такав је случај два брата, Јоза и Бенедикта Пасквалића, који су одбили да стражарима омогуће коришћење њиховог веома погодног складишта на самој обали. Провидур 2. X 1686. под пријетњом глобом од 200 дуката наређује стављање складишта на располагање стражама. УП III, 96/т.

Ни у цјелини служба није добро функционисала. Ванредни провидур је зато оштро позвао на одговорност капетана которског подручја („контада“) Ивана Болицу. Нефункционално замисљеног, даноноћног ригорозног система стража, провидур 12. IX 1686. назива „дрском небригом“ и Болицу пријети чак и смрћу.⁸⁵ Иначе је команду над стражама у Тивту у почетку имао Вицко Пасквали, али му је ова 25. XI 1686. одузета и предата Јерониму Бући.⁸⁶ Само, из неких пријава Марка Пасквалија види се да се ни 1687. ствари нијесу побољшале, иако су колале озбиљне вијести о опасностима.⁸⁷

У двјема зградама које су припадале которским племићима (Болица и Пасквали)⁸⁸ на подручју Тивта требало је да бораве страже, али то се није вршило.⁸⁹ У Тивту су још 1687. добру организацију ометала ултралокалистичка схватања. Тиват се још није осјећао као једна цјелина, па су становници „Црног Плата“ одбијали да прелазе преко „Сељанова“. Зато је 38 људи напустило свога главара. У Боличиној кући се умјесто 20 људи налазило свега 10 и два дјечака. А када је Пасквали опоменуо једног официра, овај га је чак и напао. Међутим, опасност је присутна, па је чак било и пуцњаве са турске фусте.⁹⁰

Ланац стража је био предвиђен не само за Луштицу него и за широки појас од 13 насеља.⁹¹

У таквој атмосфери, посебно је забрањиван ноћни риболов са свјећарицама и рибане под ости.⁹² То је од 28. III 1686. важило за Кртоле, Луштицу, Ластву, Лепетане и Црни Плат, а изузетак се предвиђа једино уз провидурову писмену дозволу. Подвлачи се потреба ригорозног вршења стражарских дужности.⁹³

И рибари из Мула су доживјели извјесна ограничења у свом послу, тим прије што су у то доба залазили рибарећи и у рисански или херцеговски залив. То закључујемо по томе што је, поред усмених наређења, стражи на Веригама 4. XIII 1686. год. било посебно и писмено наложено да не дозвољава рибарским баркама Мула и Клочића (јужни дио данашњег Мула) да са сво-

⁸⁵ УП III, 93—93/т.

⁸⁶ УП VI, 345.

⁸⁷ У Херцег-Новом је, по исказу једног избјеглице, у фебруару 1687. припремана пљачка Лепетана, или двије издвојеније тиватске куће. Мазаровић је о томе одмах извјестио Лепетане. УП V, 78, 78/т.

⁸⁸ Главару Мрчеваца је 19. I 1687. наређено да у Пасквалијеву кућу, која је морала бити велика, оклони све породице својих мјештана.

⁸⁹ УП V, 132

⁹⁰ УП V, 149.

⁹¹ Ластва, Прчањ, Столив, Љута, Доброта, Лепетане, Црни Плат, Мрчевац, Болдашићи, Кавач, Кртоли, Луштица и Љешевићи. У овом се документу од 24. I 1687. помиње и име неког Ника Печића из Брда, који, наводно, провоцира турске фусте у Херцег-Новоме. УП V, 27/т.

⁹² Овдје је »forcina« умјесто правилног »fioscina«. Видјети цитат у »Dizionario della lingua italiana«, Tommaseo-Bellini, св. II, 685.

⁹³ УП III, 78/т.

јим мрежама („tratta“) пролазе „било куда по Заливу“. Изузетак је посебна писмена дозвола.⁹⁴

А 14. III 1687. упућена је главарима Кртола и Луштице посебна забрана ноћног рибарења на положају „Лосина“. Ово се изрично односи на рибаче са свјећарицама („con lume“), али и на други начин. Све то у циљу да се избјегне лако заробљавање рибара од стране Турака.⁹⁵ Иначе је било правило да се последије употребе сви чамци извуку на обалу.⁹⁶ За непослушност пријети се казном паљења чамца и са 50 дуката глобе у новцу.

И све остало становништво у Заливу, које није непосредно било везано за поморске или стражарске услуге, такође је мобилисано на разне начине и у разне сврхе. Међу списима канцеларије ванредног провидура налазимо већи број позива и наређења таквог карактера. Становништво полуострва Луштице најчешће је позивано на Росе,⁹⁷ а остали у Пераст⁹⁸ или у Котор.⁹⁹

У међувремену се осигуравају или граде нека утврђења, а да би се дошло до материјала, обавезује се на довоз камена. Тако 14. X 1686. главари Лепетана, Доброте, Љуте, Столива, Ластве, Црног Плата, Кртола и Луштице добивају обавезу да када код њих пристану барке за пребацивање камена — сви становници треба да помогну убацивање 3—4 или више камених блокова.¹⁰⁰

Што се иначе тиче војне спремности, још крајем 1684. одређен је уговорени знак, и то хитац из топа са перашке тврђаве, на шта су било дању или ноћу морали бродоћима (гаетама) при-

⁹⁴ УП III, 107 и 108.

⁹⁵ УП V, 32/т.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Такав је случај 19. XI 1684, када се позива 30 особа „са оружјем и капутима“, УП III, 26/т и 27. Слично се понавља 1. I 1685, када је ријеч о ноћној стражи са 20 људи. У случају неизвршења, казна је један дукат по глави. Извјештај даје главар. УП III, 28/т—29.

⁹⁸ У Пераст се 19. XI 1684. позива оружано људство из Столива („10 најбољих“), Доброте (20 особа) и Прчања (20 особа). УП III, 26/т—27. А и за граничне страже према Рису стражи се од главара Доброте 6 погодних људи (УП III, 14). — У Перасту су 27. III 1685. били позвани главари Прчања, Клинаца, Црног Плата и Лепетана, да са таетом и посадом дођу на извршење неких наређења власти (УП III, 39/т). — Потготово су Столивлани често позивани да се одазову на комадну Пераштане. Наведимо примјер од 16. VIII 1687, када је главар Столива требало да пошаље онолико људи колико буде требало перашком капетану Марковићу „у веома важном задатку“. УП V, 41/т.

⁹⁹ Наведимо налог од 22. IV 1686. упућен главарима Луштице, Доброте, Љуте, Кртола, Богданшића, Кавча, Ластве и Шкаљара, да са по 40 одабраних и наоружаних сељана дођу у Котор, одје ће добити посебна наређења. УП III, 79/т.

¹⁰⁰ Нигдје не налазимо о каквим се то утврђењима радило, а термин је врло необично употријебљен »che serviranno per le pubbliche (!) fondamenta«. УП III, 21/т.

сочити становници осам околних насеља.¹⁰¹ Нешто касније је, сигурно ради веће ефикасности ноћу, било уговорено да се уз хитац из Пераста, испали још и знак вјештачком ватром.¹⁰² Зато су, према наређењу од 3. V 1685, становници Кличића, Мула и Прчања морали стално бити спремни да са гаетама исплове према Веригама. Муљанском и прчањском главару је уз то наређено да „гаетом“ мора упутити још 20 људи.

Посебан налог за ратну готовост издат је 18. V 1687. главарима Доброте, Љуте и Шкаљара.¹⁰³

Исто у војне сврхе, 17. VIII 1687. главару Богдашића Нику Андрићу, издаје се наређење да са свим становницима сасијече 400 комада квадратних дубових колаца од лакта и по, који треба да послуже за лопате и машклине. На цијелом которском подручју, нико не смије да им се супротстави у том послу.¹⁰⁴ Колце су из Тивта превозили Муљани са двије барке, како се то види из налога од 18. VIII 1687. године.¹⁰⁵

Најзад, општа војна мобилизација објављена је у 13 насеља 21. августа 1687, али је њено извођење везано за тренутак уласка млетачке флоте у Боку.¹⁰⁶ Исти позив је, за готово иста насеља, поновљен и 8. X 1687. год.¹⁰⁷

IV

Упоредо с организацијом чврстог одбрамбеног система у Заливу, за што сигурније освајање Херцег-Новог било је неопходно што дубље захватити у залеђе тога града и његовог подручја. Требало је стално угрожавати и онемогућавати трговачки и војни контакт са турским градовима у унутрашњости и чврсто привољети хришћанско становништво да пактира са Млетачком Републиком и помаже њене планове и акције. Једино на тај начин могло се Херцег-Новом подсјећи коријење и усамити га, па да на тај начин сазрију сви услови за ефикасан напад и ослобођење од Турака. Али такав план могао је да успије само преко добро руковођене домаће хајдучке гериле и преко њених брзих и наглих акција на разним положајима. Главни циљ, дакле, био је: утицати преко дириговане хајдучије у ометању војних и трговачких комуникација Херцег-Новог са центрима у залеђу и

¹⁰¹ То су: Прчањ, Доброта, Љута, Столив, Муо, Тиват, Ластва и Лепетани. УП III, 21/т.

¹⁰² У оригиналу стоји: »rochetta d' Ibria« (?). УП III, 43 и 61.

¹⁰³ УП V, 35/т.

¹⁰⁴ УП V, 41/т—42.

¹⁰⁵ УП V, 42.

¹⁰⁶ Зборно мјесто је Сељаново у Ластви, и тамо треба доћи, било са или без оружја, и чекати даља наређења. Изузимају се само старци и дјеца. За неодазив — казна смрти, конфискација и др. УП V, 42/т.

¹⁰⁷ УП V, 43.

створити широки и што непосредније ангажовани антитурски блок међу хришћанима са турске територије. Искуства је у том правцу било још и из кандијског рата.

Канцеларија которског ванредног провидура је заиста веома погодно мјесто за изучавање тих процеса, јер се из ње непосредно руководило и издавало дозволе, пропуснице, околзиве, награде, казне и сл. Али двије су категорије докумената најважније и ми треба да их посебно изнесемо. С једне стране, то је давање дозвола хајдуцима за четовање, а са друге — додјељивање посебних заштитних исправа, којима се извјесно подручје, село, породица или личност штити од хајдучких репресалија. Преко те документације, која сигурно није у потпуности сачувана, можемо пратити у којим се правцима четовало, али и још нешто. У заштитним исправама је обично назначено извјесно ограничено вријеме докле та заштита траје. Уколико, дакле, наступе неки нови и негативни моменти у активности носиоца заштитне исправе, или се ова у року не обнови, њен носилац ће пасти под удар хајдучких санкција.

Употреба тог двојног механизма напада и заштитне у рукама которског ванредног провидура показује праве оквире политичког притиска на становништво, извјесног несумњивог утицаја на миграције и формирање широког и масовног антитурског покрета. То се, разумије се, односи на онај дио становништва који се већ сам није спонтано ангажовао или ушао у борбу против Турака. Јер хајдучија је органски везана за одређену историјску ситуацију и великим дијелом израста на хумусу неправде и биједе. Чак и архивски срећамо доказе да је провидур имао понекад великих тешкоћа да у својим рукама држи контролисану хајдучку герилу. Она му је измишћала, било стихијом масовних кретања било недисциплинованим иницијативама самих хајдука.

Још у јуну 1634, дакле на самом почетку рата, почео се народ масовно придруживати четовањима хајдучких дружина. Провидур ту нову праксу масовних акција, која је тада била баш у формирању,¹⁰⁸ сматра нередом и злоупотребом. Па се зато изрично забрањује било какво прикључивање народа хајдучким акцијама, без посебне дозволе. Не можемо знати који су све мотиви изазивали ова масовна кретања, али је, уз тежње за истјеривање Турака, сигурно било и економских побуда. Хајдучија је, уз тешкоће и опасности, доносила добре приходе. Не знамо тачно ни са ког је подручја највише ишао народ, али нам је нека индиција — можда — гдје је све проглас објављен: Доброта, Шкаљари, Кртоли, Тиват, Богдашиће, Мрчевац, Кавач, Лепетане и Луштица.

У разним акцијама, хајдуци су имали за циљ да у првоме реду онемогуће снабдијевање Херцег-Новог. Бајо Пивљанин је,

¹⁰⁸ УП III, 8.

пред своју погибију, нарочито дјеловао на том подручју. Познате су његове разне акције, а нарочито она масовна, када су крајем фебруара 1685. три харамбаше и 130 хадука задржали 70 коња натоварених пшеницом и другим стварима „за одржавање града“ (Херцег-Новог).¹⁰⁹ А колико је то дјеловање баш на том подручју представљало одређени појам казује нам један важан документ о хајдучима у вези с порезом на трговину заробљеним Турцима. Тамо се, набрајајући значајне Бајове акције, на првом мјесту наводи „пустошење околице Херцег-Новог“.¹¹⁰

О неким акцијама сазнајемо посредно. Тако Иван Мазаровић јавља из Пераста 22. XII 1686. да је нека жена са подручја Херцег-Новога донијела вијест како су „наши хајдуци“ прошлих дана заробили 12 коња упућених за Херцег-Нови, натоварених сиром и бутером, и 5 спроводника каравана, хришћана. Један је погинуо. Међутим, истовремено се јавља да је један дан раније успјело да се пробије за Херцег-Нови 50 коња праха и метака.¹¹¹

Хајдуци најчешће дјелују самостално, уз дозволу, као посебне млетачке нерегуларне трупе, али има примјера да се углабају у веће заједничке војне потхвате.¹¹²

Али посебни проблем ванредног провидура је успостављање дисциплине, било у вези са задржавањем у оквирима дозвољених акција било у погледу плаћања пореза десетине на приходе од робља. Приходе од заробљавања су користили и Пераштани, на које су хајдуци били ослоњени. Иван Мазаровић је 9. VIII 1685. слао неке извјештаје о робовима за галије.¹¹³ А када би ванредни провидур сазнао да хајдуци нијесу пријавили своје приходе, он их је поименце позивао да плате порез, као што је то нрп. био случај 20. I 1687. Али и иначе, бројне самовољне или проширене акције хајдука, које которски провидур није одобравао — а изнијећемо их нарочито у поглављу о Дубровачкој Републици (VI) — изазивале су потребу да се нађе неки излаз, када већ контроле и опомене нијесу помагале. И сами Пераштани почетком априла 1687. предлагали су пресељавање хајдука са подручја Пераста.¹¹⁴ А износећи том приликом историјат и проблем хајдучије, Пераштани су покушавали да буду објективни и реалистични. Они најприје износе како су хајдуци и „нови по-

¹⁰⁹ УП I, 742. Шире о томе, са литературом: Милош Милошевић, Помени о Бају Пивљанину у Држ. архиву у Котору, Ист. записи 1954/1, стр. 189. У истим Ист. записима подаци о хајдучима овог подручја до 1684 из нотарских књига: Ристо Ковијанић и Иво Стјепчевић, Хајдуци у Боки до морског рата, стр. 162—187.

¹¹⁰ УП I, 274/т.

¹¹¹ УП V, 427.

¹¹² Наведимо случај од 13. I 1685, када харамбаша Радуле Скарамен-та и Вучур Дрљановић добијају наређење да, на команду надинтенданта Вука Бошковића, крену на мјеста која он одреди. УП III.

¹¹³ Међу њима је наведен Милинко из Пријевора, од 55 година, који представља залог за Салка Трубића из Херцег-Новог. УП I, 802.

¹¹⁴ УП VI, 80/т.

даница“ склоњени у Пераст, у циљу спровођења што ефикаснијих акција овога рата. Пераштани су се, наводно, трудили да што позитивније утичу на те „младе биљке“ на новом терену. Њих заправо не зачуђава што неки од хајдука пљачкају хришћане, јер је грубост родне средине још појачана професионалним бављењем пљачком против Турака.¹¹⁵ Али Пераштани сматрају да обуздавање хајдука никако није „приватна ствар“ и да то у ствари иде у компетенцију власти. Мада пристају да подносе и неприлике од хајдука, пошто је њихово дјеловање у јавном интересу.¹¹⁶

Међутим, концепције млетачких власти биле су другачије. У нади да ће једино преко Пераштана моћи да утичу и спроведу неку дисциплину међу хајдуцима, ванр. провидур је 24. V 1687. чак покушао да за хајдучке самоволне акције сматра материјално одговорним Пераштане. Ваљда због неког њиховог „патронатског“ права и бројности насељених хајдука на том подручју. Баш се у једном провидуровом прогласу од 7. IV 1687. тврди да је највећи број хајдука настањен у Перасту.¹¹⁷ Разумије се, Пераштани су енергично одбили било какву своју материјалну одговорност, жалећи се генералном провидуру. Корнер је 24. V 1687. узео у заштиту Пераштане, прецизирајући да би се о њиховој материјалној одговорности могло радити једино под одређеним условима. Прије свега, када би хајдуци са знањем и уз пристањак Пераштана предузимали акције „у фустама, фелукама и гаетама“, изводећи пљачке против хришћана, па би се последице тога вратили и склонили у Пераст, гдје би мјештани откупљивали опљачкану робу.¹¹⁸

У тим предратним условима до исељавања хајдука са перашког терена није дошло. Тек последице ослобођења Херцег-Новог од Турака, Иван Мазаровић ће 11. II 1688. моћи да которском провидуру јави да су хајдуци исељени на херцегновско подручје.

1) Сада ћемо изнијети низ сачуваних дозвола за четовање.¹¹⁹ Ти провидурови писмени документи, свакако нијесу комплетно сачувани, али представљају значајну документацију о правцима и учесталости провидуровог притиска на турско подручје, али и на наш живаљ, који није увијек желио да дође у отворени сукоб са Турцима.

Наведимо најприје један специфичан налог харамбаши, у ком се каже да ће ускоро проћи турска муниција, па се Бајо Пивљанин, 8. VI 1684, изрично упућује да „на турској територији

¹¹⁵ УП VI, 80.

¹¹⁶ УП VI, 80.

¹¹⁷ УП VI, 76.

¹¹⁸ УП VI, 76.

¹¹⁹ Према једном ћирилском документу, изгледа да су и сами хајдуци, под утицајем талијанског термина, ове дозволе називали „лиценције“, а заробљене Турке „сћава“. УП V, 121.

иде у потрагу муниције“, тежећи на сваки начин да је заплијени или распе.¹²⁰

Али већином је ријеч о генералним дозволама четовања против Турака, без неких ближих ознака.¹²¹

Дозвола за већу хајдучку акцију дата је 8. IV 1685. Бају Николићу, Јову Сикимићу и Алекси Радовићу, са другим харамбашама и око 300 хајдука. Изрично се изузимају живот, имање и стока хришћана или других који су обезбијеђени заштитном исправом. Харамбаше са пљачком треба да дођу пред ванредног провидура.¹²²

У мају исте године слиједи низ дозвола за хајдучке акције, и то истог дана (14. V 1685) харамбаша Тому Лучићу са 40 хајдука, харамбаша Вучуру Дрљановићу са 30 хајдука и још једном (име је оштећено) са 20 хајдука.¹²³

Четовање против Турака одобрава се 1. VI 1685. заставнику Божу Црници.¹²⁴ Кнез Милутин Славојевић добија 29. VII 1685. дозволу за четовање са 30 другова.¹²⁵ Другог августа исте године Бошко Лучић добија дозволу за акцију са 30 другова, а 8. августа са других 20 другова.¹²⁶

Харамбаша Дука Буревић добија 24. VIII 1685. дозволу за акцију са 40 другова, а 26. VIII Вучур Петковић са 25 другова.¹²⁷

Почетком 1686. кренула је у акцију једна већа група (27. II) са 400 хајдука под командом харамбаша Дуке Буревића, Вука Гручића и Милутина Драганића.¹²⁸ Јовану Мишителићу из Рисна одобравају се акције са 30 хајдука, али се одређује ужа територија Херцег-Новог, и то у правцу Крушевица. Посебно се забрањује наносење штете хришћанима.¹²⁹ Јовану Ђурићу је 7. IX 1686. издата дозвола за акцију са 20 хајдука, и то на 10 дана.¹³⁰

Из извјештаја Крила Змајевића из Рисна (датум је искинут, али је то вјероватно почетак 1687) видимо да су гада хајдуци били послати да поруше кулу која је Турцима служила као стражара и „да обуздају“ Бањане. За ту акцију дато им је 25 либара барута.¹³¹

27. јануара 1687. даје се дозвола хар. Николи Ђаку из Николића да са 100 хајдука може четовати против Куча, али уз пријетњу смртне казне ако буде наносио штете хришћанима.¹³² По-

¹²⁰ УП III, 9—9/т.

¹²¹ УП III, 14.

¹²² УП III, 40/т.

¹²³ УП III, 44.

¹²⁴ УП III, 45.

¹²⁵ УП III, 49.

¹²⁶ УП III, 49/т.

¹²⁷ УП III, 53.

¹²⁸ УП III, 75.

¹²⁹ УП III, 89/т.

¹³⁰ УП III, 96/т.

¹³¹ УП VI, 477.

¹³² УП V, 3/т.

четком фебруара 1687. даје се дозвола Марку Стјепчеву из Паштровића и Крсту Маркову из Спича.¹³³ — Првог марта исте године добија дозволу Иван Ђурић из Рисна са 20 хајдука, а 22. III Нико Петков са истим бројем хајдука.¹³⁴

Још у марту 1687. долази до двије веће акције. Најприје, 24. III, крећу Абрамовићи (Грле, Комнен, Остоја и Сава), Петар Илин и Иван Микић са 60 другова, а 31. III харамбаше Вучур Дрљановић, Петар Илин и Колумбарићи (Сладоје, Алекса и Митар) са 120 хајдука. У попутним клаузулама најчешће се подвлаче ограде о забрани доношења штете хришћанима, Дубровчанима и о обавези плаћања пореза десетине.¹³⁵

У априлу 1687. срећемо дозволе за хар. Митра Николића (8. IV) за Саву Писача¹³⁶ и 16 хајдука, као и за Милутина Вуковића и Милутина Драганића, са 3 Одругова, пут Корјенића.¹³⁷

У мају 1687. срећемо дозволу за Јанка Вуловића из Риђана да може четовати са 20 другова, али према Бару.¹³⁸

Почетком јуна 1687. срећемо један необичан примјер писмене молбе, у којој Станко Радојев из Риђана, настањен у Кавчу, моли ванредног провидура да са 5 другова оде у четовање на 12 дана.¹³⁹

А 4. јуна 1687. припремљена је велика колективна акција 17 харамбаша¹⁴⁰ да сви заједно и без одвајања могу четовати против Турака. Ту је наведена и она веома важна клаузула за бокелско подручје — четовање и на мору и на копну.¹⁴¹ Занимљива је и напомена, у којој провидур сматра харамбаше лично одговорним за случај да им људи пребјегну Турцима, што значи да се то и дешавало.

Најзад, још један примјер од 3. VII 1687, у ком се види да су харамбаше упућиване и у правцу Арбаније. То је случај харамбаше Секуле са 6 другова.¹⁴²

2) Сада ћемо изнијети низ заштитних исправа,¹⁴³ тог важног чиниоца у организовању активнијих антитурских жаришта. Тим документима, као смо већ истакли, забрањивало се хајдуцима да — за одређено вријеме — врше било какве нападе на означено подручје, село, породицу или појединца.

¹³³ УП V, 4.

¹³⁴ УП V, 4/т и 7/т.

¹³⁵ УП V, 8.

¹³⁶ УП V, 10.

¹³⁷ УП V, 9/т и 10/т.

¹³⁸ УП V, 12.

¹³⁹ УП V, 13/т.

¹⁴⁰ То су: Митар Колумбарић, Алекса и Дамјан Паликучић, Јован Попов, Мико Вуков, Комнен Тџмов, Сава Стјепанов, Бошко Лучин, Јован Мандић, Сладоје, Томо Мустур, Митар Бајов Николић, Милутин Драганић, Вучур Дрљановић, Стјепан Вуков и Јован Ђуричић.

¹⁴¹ УП V, 14.

¹⁴² УП V, 15.

¹⁴³ У оригиналу обично: »pubblica fede«.

У почетку 1684, прије отпочињања ратних непријатељстава, у актима се налазе општи прогласи ванредног провидура у којима се на генерални начин штите турска подручја. Такав је нпр. проглас од 24. априла са забраном „наношења сметњи или штете турским поданицима“. У уводу тог прогласа се признаје да су такве акције припремане.¹⁴⁴ У другом прогласу од 26. маја већ се уносе јасне дистинкције међу становништвом турске територије. Изрично се забрањује једино „наношење штете и сметњи хришћанима, иако су турски поданици, било њиховој личности, стоци, или било ком другом предмету“. Али ова забрана престаје да важи ако су се ови „били удружили или се удружују за одбрану самих Турака, у ком случају их треба сматрати непријатељима“. Забрањује се пљачкање дубровачких поданика.¹⁴⁵

Али брзо се прешло на појединачна третирања крајева и лица. Тако се 6. јуна 1684. узима у заштиту граховски свештеник Милутин Радуловић, са осталим хришћанским становницима Грахова и Риђана.¹⁴⁶

А ако би се поступило противно наређењима о заштити неког одређеног појаса, провидур се понекад старао о повраћају отете стоке. Такав је случај од 12. VII 1684, када су Кртољани, под управом Ђура Антова, морали вратити становницима Крушевица код Херцег-Новога 70 грла ситне стоке, 3 крупне и једног коња. Све су то морали догнати у Пераст, одакле је то враћено Крушевљанима, који су били заштићени од оваквих акција.¹⁴⁷

А како је провидурова брига о заштити била окренута, разумије се, само према „хришћанима оданим Млетачкој Републици“, ми преко заштитних исправа пратимо подручја која су се, за краће или дуже вријеме, декларисала у том смислу. Глобална заштитна исправа од 22. IX 1684. наводи да се не смију нападали: Бањани, Пива, Самогор (Самобор), Липник, Јасеница (Јасеник), Дулићи, Вратковићи, Тарађе (у оригиналу „Zaragie“), Подголија и Зауљен.¹⁴⁸

Непун мјесец касније (19. X 1684), ванр. провидур опет издаје нова наређења хајдучима да не смију ометати и наносити штете становницима Бањана, Вилуса, Балосаве, Церовице, Забртица (?) и Пометеника (?).¹⁴⁹

¹⁴⁴ УП III, 2.

¹⁴⁵ УП III, 7, 7/т.

¹⁴⁶ УП III, 9.

¹⁴⁷ УП III, 13/т.

¹⁴⁸ »Sauglien«. Варијанте читања у загради дате су на основу дјела др Јована Ердељановића „Стара Црна Гора“, САН, 1926. и Светозара Томића „Бањани“ и „Пива и Пивљани“, САН, Београд, 1949.

¹⁴⁹ УП III, 22/т.

И Дробњаџи се 28. X 1684. посебно заштићују од узнемиравања, а посебно кнежине кнеза Ђура Вулова и Илије Балтовића.¹⁵⁰

Форме изјашњавања у прилог Млетачке Републике биле су понекад везане за јавне и свечане заклетве. Тако су кнежеви Брчела, Томића и Опточаја 31. X 1684. положили у Котору заклетву вјерности Млечима. То су били Вуле Стјепчев, Поп Вуко Буров, Вуле Субота, Јово Влатков и Ђуро Вуков.¹⁵¹

Заштићују се посебним наређењем од 10. XII 1684. и три села Рудина (Баљци, Пријевор и Сауши). Овдје је заштита ограничена на свега мјесец дана, уз цитирање 14 главара породица.¹⁵²

У 1685. г. (6. марта) заштићују се Бајкове Крушевице код Херцег-Новог.¹⁵³ Под тим истим датумом се заштићују и Зушци.

Заштитна исправа се 26. III издаје и у корист Циганина Мехмеда Мустафића, ковача, да га хајдуци и млетачки поданици уопште неће „узнемиривати и кињити“.¹⁵⁴

Заштита села Зушци од напада хајдука дата је 20. IV 1685, са важношћу за два мјесеца.¹⁵⁵

Даље се у 1686. (1. I) заштићују Дробњаџи од узнемиривања.¹⁵⁶

Ванредни провидур 3. VI 1686. заштићује становништво Бајкових Крушевица од било каквих хајдучких акција.¹⁵⁷ То исто се касније више пута обнављало, и то 31. I 1687. са важношћу до Ускрса, 30. III са важношћу до маја и 16. VI 1687. са важношћу до краја августа.¹⁵⁸

У вези са Бањанима налазимо 7. XI 1686. исцрпан и важан примјер услова Млет. Репуб. под којима се издавало наређење хајдуцима да не робе и пљачкају на одређеним подручјима. Иначе су, како знамо, ова наређења била временски ограничена, што је у овом случају било до Божића. Ти услови су сљедећи: 1) да се становници не смију везивати са турским војним одредима, а против хајдука и хришћана; 2) да не смију сарађивати са пандурима, нити било каквим другим облицима стража које користе непријатељу; 3) да не спречавају хајдуке или друге хришћане да заробљавају или убијају Турке, који се налазе у њиховим селима или кућама. Осим тих начелних услова, од Бањана се посебно тражи да иселе села Босне и Зебе, и да се њихови становници пребаце дубље у Херцеговину, између Горњих Бањана и Пиве. Исто се тако тражи да главари Бањана дођу на договор са которским ванредним провидуром.

¹⁵⁰ УП III, 24/т.

¹⁵¹ УП III, 24/т.

¹⁵² УП III, 28, 28/т.

¹⁵³ УП III, 35/т.

¹⁵⁴ УП III, 29/т.

¹⁵⁵ УП III, 41/т.

¹⁵⁶ УП III, 69.

¹⁵⁷ УП III, 83.

¹⁵⁸ УП V, 29, 33, 38.

Слични услови дати су и Риђанима у селима Вилуси и Балосаве. Од ових становника се тражи да се преселе у Рабштицу (?), или преко у планину, у Церовицу.¹⁵⁹

Даља заштита Пиве услиједила је 5. X II 1686, и то за период од 4 мјесеца.¹⁶⁰

Занимљив је случај Зубаца. За њих је 2. XII 1686. издат налог да их хајдуци не ометају у року од 2 мјесеца. Међутим, по маргиналној биљешци од 3. XII видимо да је тај налог одмах повучен, јер се, вјероватно, сазнало за неке нове моменте. Дакле, водило се рачуна о текућим догађајима и на то се одмах реаговало.¹⁶¹

Особе из разних крајева под Турцима, заслужне за Млетачку Републику, нијесу биле само заштићене од репресалија, него су, понекад, добијале и мјесечне новчане награде преко кав. Ивана Болице. Али ако би се активност појединаца промијенила, отпало би и то додјељивање награде. Такав се случај десио почетком 1687 (3, I) у Озринићима. Тамо су Вукота и Миђун Миловић добијали 30 лира. Они су се, међутим, у више махова почели виђати у чепатама Сулејман-паше. Зато им се одузима споменућа новчана награда, а са тим износом повећава износ других заслужних Озринића: Драшка Попова, брата му попа Цвјетка и сина кнеза Ђура Бурића.¹⁶²

У прогласу од 14. I 1687. налазимо на забрану дату хајдуцима да наносе штете Риђанима, јер су се ови изјаснили за млетачке поданике. То је, по обичају, било временски ограничено, тј. важило је до Божића, а услови су слични као и они већ наведени за Бањане 1686. године.¹⁶³

Почетком 1687. г. (28. II) налазимо наређење хајдуцима да се заштићује подручје долине Голије,¹⁶⁴ а посебно главару Ивану Берманчићу. Они су се изјаснили у прилог Млетачке Републике, а за борбу против Турака. Рок је два мјесеца, а он се може и продужити.

Заштита Бањана од хајдука наређена је и 14. III 1687, и то за подручја изнад планине Утес и испод ње. Рок је два мјесеца.¹⁶⁵

Провидур 5. IV 1687. издаје заштитну исправу за личну сигурност Ника Јокановића из Пљешког изнад Јаксенице¹⁶⁶ — да га хајдуци не смију нападати, јер се изјаснио да се сматра млетачким подаником и да ће, ако затреба, узети оружје против Турака.

¹⁵⁹ »...o di là in monte a Ceronizza«, УП III, 103—104.

¹⁶⁰ УП III, 108/т.

¹⁶¹ УП III, 106/т.

¹⁶² УП III, 105.

¹⁶³ УП V, 26—27. Слични су услови постављани и на другим подручјима, нпр. Спичанима. (УП V, 28—28/т)

¹⁶⁴ »Valle di Gollia«, УП V, 31.

¹⁶⁵ УП V, исто.

¹⁶⁶ »Pglesco sopra Jaksenich«, УП V, 9/т.

Заштита за села Казанци, Врабковићи, Загарач и Подголија одређена је 1. VII 1687. године. Тај налог хајдуцима и млетачким поданицима важи два мјесеца, а за његово кршење предвиђа се и смртна казна.¹⁶⁷

Најзад, обнавља се наређење хајдуцима о ненападању Риђана, и то за период од 15. VIII до 18. X 1687. године.¹⁶⁸

3) Хајдучке акције на мору ишле су у два правца. Оне према сјеверу, када је страдао нарочито Дубровник, обрадићемо посебно, у поглављу о улози Дубровачке Републике (VI). Али било је рјеђих поморских акција у самоме Заливу, на новској страни и према југу.

Што се тиче акција у Заливу, наведимо дозволу од 25. V 1687. издату харамбаши Бошку Лучићу, да са три гаете и 70 чланова посаде отплови пут Херцег-Новог, али да не излази ван Залива. Послије 4 дана мора се вратити у Котор са пљачком и робовима. Хришћани се не смију ометати.¹⁶⁹

Хајдуци су у то осјетљиво ратно доба на мору дјеловали и према Албанији, а посебно против Улцињана. Да наведемо неколико званично регистрованих примјера. Посебна брига за сузбијање улцињских пирата навела је 27. IV 1686. которског ванредног провидура да опреми и пошаље у борбе три перашке фусти (Вицка Бабовића, Стјепана Видаковића и Сладоја Томашевића) и низ хајдучких гаета и фелука са харамбашама Алексом Радовићем, Михом Колумбарићем, Митром Николићем, Луком Буљубашом и Марком Жаја.¹⁷⁰ Подручје које је требало да контролишу био је простор од Боке до Бојане. Имали су дужност да прикупљају сва обавјештења о пиратима, да би их што успјешније гонили и уништавали. Само се изузетно дозвољава и напад на турске приобалне посједе, али се најстроже забрањује наносење било какве штете хришћанима, а посебно Папштровићима. На повратку се морају пријавити провидуру.

Идућег дана (28. IV 1686), сигурно због неких нових фактора провидур наређује поменутиим хајдуцима да се у Св. Стефану најприје састану са спахијом Драгом Николићем и другим Папштровићима, да с њим уговоре евентуално искрцавање и напад на Турке. Затим — да у Будви сачекају самог провидура.

И прије и послје тих датума срећемо упућивање хајдучких фусти и гаета, без назначивања правца дјеловања. Вјероватно су најчешћи циљ улцињски пирати. Тако је Бошко Лучић упућен са 10 другова 22. II 1686. на једној фусти са двије гаете. А у новембру исте године (21. XI) издата је дозвола, опет харамбашаи Лучићу, да са три гаете и 80 хајдука може испловити у циљу

¹⁶⁷ УП III, 47.

¹⁶⁸ УП V, 41/т.

¹⁶⁹ УП V, 12/т.

¹⁷⁰ У оригиналу »Хаја«, па се може читати и Ђаја. УП III, 80/т.

наношења штете Турцима. Ни у том документу није назначен правац.¹⁷¹

Патрун Вуко Милошевић износи 1. XII 1686. случај да је кап. Иван Бујовић са својим грипом код Улциња заробио тартану пуну соли и 7 Турака. Ови су, заправо, пред напад, барком напустили брод и покушали да бјеже, али су их Пераштани са „копаном“ ипак ухватили. Милошевић је преузео управу нам тим бродом.¹⁷²

V

У вези са проблемом избјеглица, веома важним у периоду који испитујемо, изнијећемо сачуване податке о индивидуалном и колективном прелажењу на млетачку територију, о смјештају и исхрани нових насељеника, као и о размирицама које су у вези са тим настајале.

Што се тиче привлачења и окупљања антитурских елемената са широког подручја залеђа Херцег-Новог, на млетачку територију се прелазило милом и силом. Добровољна емиграција најчешће је везана за преговоре и разне награде и облике издржавања, обећане или очекиване од млетачких власти. Други је облик окупљања везан за извјестан не само морални него и стварни физички притисак, који су на становнике турске територије вршили нарочито хајдуци и Пераштани. А о хајдуцима је већ и било ријечи.

Примјере добровољног преласка на млетачку територију и додјељивања награда сретамо још крајем 1684. године. Ријеч је о ковачу Луки пок. Томе Вуксановића из херцеговских Крушевица. У спису ванредног провидура (од 1. IX) посебно се подвлачи да је Лука први који је са породицом од три сина и двије кћерке пришао Млетачкој Републици и тиме привукао и друге Крушевљане. Осим тога, он је — као ковач — лишио Турке своје помоћи, а својим ће занатом сада допринијети гдје затреба. Награда му је једна „мјера“ двопека мјесечно.¹⁷³ Провидур му је додјелио награду на основу овлашћења сенатског: дукала од 28. VII 1684. год.

Из Крушевица је и Периша Мандић. И за њега је ванредни провидур 16. XII 1686. издао посебну похвалницу. Он је, наводно, у ратно доба напустио своје имање да би ратовао прогиз Турака. У борби је увијек показивао храброст и за тим примјером повели су се други. Четама хајдука је служио као водич, замићући први окршај и истичући се у борби.¹⁷⁴

¹⁷¹ УП III, 100/т.

¹⁷² УП III, 447.

¹⁷³ Нијесмо могли тачно да тежински прецизирамо појам »peso« — мјера. УП III, 20, 20/т.

¹⁷⁴ УП I, 13.

Заједно са хајдуцима прелазиле су и херцеговачке породице у Боку. Тако Иван Мазаровић јавља из Пераста 3. II 1687. да су са харамбешом Вучуром Дрљановићем и Савом Абрамовићем стигле из Требиња двије породице. Мазаровић их упућује провидуру, да им одреди извјесне задатке.¹⁷⁵

Иначе је и сам провидур давао налоге да се баркама организује и потпомаже пребацивање избјеглица, а нарочито њихових породица. Таквог пребацивања баркама са турске на млетачку обалу било је већ крајем 1684. године. Почетком септембра те године ванредни провидур даје налог главарима Прчања, Мула и Кличича да са баркама дођу у Пераст ради превозења породица из Мориња.¹⁷⁶

А становници Рисна, у једној недатираној представци упућеној свакако још крајем 1684. год., осим пушака траже и превозна средства за пребацивање избјеглица. И баш зато што се повећава имиграција,¹⁷⁷ они моле да им се додијеле двије фелуке, или велике гаете, свака са 12 весала. Наводе да им је то неопходно не само за потребе спасавања особа које не могу употребљавати оружје у случају напада него и ради лакшег њиховог пребацивања морским путем, ако буде затребало, јер би копненим путем то било изванредно тешко.¹⁷⁸

У септембру 1684. превозила су два брата из Ораховца (Бажо и Петар пок. Матка Ђурова) породице из Мориња.¹⁷⁹ И то је било по налогу провидура. Али на том се случају треба задржати, јер су, у кривичном поступку у вези са њим, сачувани драгоцјени трагови паљења имовине. Тиме су, како изгледа, у извјесним случајевима Пераштани вршили притисак на становништво турске територије. Иначе, можда је најјасније изразио мишљење хришћанских становника Херцег-Новога и околине официр Јован Накић, када је средином 1684. имао контакта са тим подручјем. Општи је став, који је тамо затекао, био да ће сви устати са највећим одушевљењем, али у тренутку када стигне млетачка војска. Прије тога они не могу ништа предузети, јер ће бити „прогоњени и уништени, па чак и због самих сумња у њих, не дозвољавају им (Турци) улаз у град (Херцег-Нови)“.¹⁸⁰ — У нашем примјеру су у ораховачкој барци била још и два Пераштанина (Вуко пок. Петра Херцеговић и Трипо Ников, звани Лаловић), па је дошло до увреда и изродила се туча. Ораховчани су, наиме, замјерили и предбацили Пераштанима због паљења мли-

¹⁷⁵ УП V, 97.

¹⁷⁶ УП III, 20.

¹⁷⁷ УП I, 341.

¹⁷⁸ Не треба пропустити да се наведе барокна игра ријечи ове рисанске представке, којом се истиче да је за њих онај ранији мир под Турцима у ствари значао рат, док садашњи рат под Млечима осјећају као мир. УП I, 341.

¹⁷⁹ УП I, 245.

¹⁸⁰ УП IV, 328—329.

на Ивана Вукићева, „сиромашна човјека, који је већ био пребацио своју обитељ на млетачку територију... и изјаснио се за млетачко поданство“. Нас овдје не интересују увреде, туча и измирење, него нарочито изјава свједока Петра пок. Ива Баталушића. Он је изио да су Пераштани учествовали у превозењу морињских породица и да су ту били присутни и хајдуци. Том приликом је, дакле, дошло и до паљења, а замјера се да је то урађено човјеку који се показао лојалним.¹⁸¹ Када то не би био случај, дакле, због таквих се поступака не би ни замјерило. Све то индицира јачи притисак који су Пераштани и хајдуци вршили на приобално становништво херцеговске обале. Иначе, из исказа се види да читава та ствар пребацивања људства није била безопасна „и због Турака и других одбјеглих хришћана“.¹⁸²

Иако оваквих примјера међу архивалијама нема већи број — па и овај је нотиран захваљујући тучи у кривичном процесу — ипак нам изгледа да он и његове околности индицирају постојање сличних поступака у Боки. Слично ономе што је представљало готово правило у дјеловању хајдука у брдима. А схватљиво је зашто иначе аналогни примјери нијесу посебно биљежени.

Током 1685. налазимо и пребјег потурчењака. Такав је случај Мустафе, сина пок. Јова Мариновића, који је побјегао из Херцег-Новога, „гдје је у дјетињству био силом потурчен“.¹⁸³ Он се сатавио на располагање млетачким властима, поново се покрстио у Јосипа, а ванредни му је провидур на основу дукале од 28. VII 1685. додјелио једну „мјеру“ двопека мјесечно, користећи прилику да истакне да је то лична награда, али и подстицај за друге потурчењаке.¹⁸⁴

Исто се тако у јулу 1686. год. спомиње „покрштени Турчин“ Јово Грле из Гацка. Али таквих случајева није било много, а они су се при том налазили у двострукој опасности. Како сам Јово износи, њега су напали домаћи у Рисну, а он сумња да је томе разлог висока Замбегова уцјена његове главе. Он отворено сумња да су се домаћи нападачи хтјели домоћи те награде.¹⁸⁵

Почетком 1687. јавља Мазаровић из Пераста да су четворлица мјештана пристала барком у Бијелу да преузму седам жена и једног дјечака, хришћанско становништво са херцеговског подручја.¹⁸⁶

Нешто касније,¹⁸⁷ Пераштани су опет организовали једно ноћно пребацивање неких породица из Зеленике, које је требало

¹⁸¹ УП I, 246.

¹⁸² Стилизација »per opera de Turchi e altri christiani contumaci« (УП I, 247), вјероватно казује како је извјестан број нашег људства пристајао из Турске и активно дјеловао са њима. Нарочито су ови могли бити опасни.

¹⁸³ УП III, 72/т.

¹⁸⁴ УП III, 72/т—73.

¹⁸⁵ УП VI, 131.

¹⁸⁶ УП VI, 481.

¹⁸⁷ Документ је недатиран, али је вјероватно из 1687. УП VI, 486.

да буде комбиновано са диверзантском акцијом. Избјеглице су тражиле да им се прије пребацивања даде још 20—30 људи, у циљу паљења кућа. Из опреза су им се прво укрцале породице, па се онда ишло на диверзију, али ова није успјела, јер су их откриле страже.

Избјеглице нијесу пристизале само појединачно, или у мањим групама. Планирана су сељења и читавих села. Такав је случај са Самогором код Гацка. Два представника тог села (Михо Секулов и Саво Павлов) свечано су се заклели пред ванредним провидуром, а у присуству четворице харамбаша,¹⁸⁸ да ће у року од пет седмица преселити на млетачку територију све породице и становнике Самогора.

Али сва та масовна кретања према Боки, а нарочито према Рисну, постајала су неконтролисана, па чак и опасна, што казује проглас которског провидура од 15. V 1686. год. Он ту најстроже забрањује Ришњанима да примају — па чак и наређује да се такви и хапсе — све избјеглице из Корјенића, Херцег-Новог и других херцеговачких села под турском влашћу, када прелазе на млетачку територију без писмене провидурске дозволе. Провидур такве поступке становника назива „скандалозним“ и свакако жели да их спријечи. Опасност је свакако била од неприпремљеног нагомилавања, немогућности смјештаја и исхране толиког броја придошлица.¹⁸⁹

А како је озбиљна економска ситуација настајала код насељавања већих група почетком 1687. год., чак и онда када су ови били раније „планирани“ и више-мање организовано смјештени, казује нам убједљиво једна колективна ћирилска представка, упућена 8. I 1687. новодошлом ванредном провидуру Калбу. Ту су, уз саме Ришњане, наведени Риђани, Бањани,¹⁹⁰ Убљани, Гачани, Никшићи, Леденичани, Црногорци, Рудињани „и сви остали који смо се у Рисну скупили“. Та, на том мјесту концентрисана домаћа војска није добијала редовна сљедовања, па се зато протестује: „помријесмо сви од глади“. А својих самосталних извора за привређивање овдје немају никаквих, без обзира одакле су и чиме су се досада бавили: „ми немамо коња ни вола ни брода...“! Они одмах истичу да би такво стање могло да има и тешких политичких посљедица, „ере има људи от много племена, да људи не пођу по злу, ере ће се обеселити и Турци и сви злотвори“. Иако смо се ми већ из докумената увјерили у необично биједно стање и међу самим млетачким редовним трупима, на Росама, на примјер, избјеглице — разумије се — не вјерују у

¹⁸⁸ Харамбаше су биле: Дука Буревић, Михо Колумбарић, Алекса Радов и Вуко Папсеница. УП III, 70, 70/т.

¹⁸⁹ УП III, 81/т.

¹⁹⁰ Према представци Ивана Мазаровића од 21. I 1687. видимо да су Бањани били дјелимично насељени у Рисну, а дјелимично у Перасту, али су храну (жито или двопек) примали по истом заједничком списку Бањана. УП VI, 32.

веће економске тешкоће Млетачке Републике. Они ниводе, споља гледано, веома убједљиве аргументе, „јер свијетли Принципи храни леванат и сву Далмацију, неће ни с нас на мање доћи“. С друге стране, а то је још важније, сви су они потпуно свјесни огромних и реалних услуга које су чинили и чине Републици и „служили право и вијерно и сачували кофин (!) принципов поштено“. И да би коначно дошли до побољшања животних услова, одлучили су да сви колективно дођу ванредном провидуру, али су у томе били спријечени. Зато пријете да ако и ово писмо не буде дјеловало, они ће свакако остварити свој намјеровани протестни марш избјеглица!¹⁹¹

Неколико дана касније опет се, и то посебно, жале саме избјеглице из Херцег-Новога. Иако немамо њихова имена и ближих података, највјероватније је да се не ради о мањем броју избјеглица из самог града, него и из околине. Они су, свакако, колективно прешли на млетачку територију са својим свештеником, а у том значајном ћирилском документу, себе називају „от нас ускока от Новога“. Пребјегли су, кажу, на позив млетачких власти, а сада се, по одласку ранијег ванредног провидура (Антонио Зено) обраћају новодошлом провидуру (Giovanni Battista Calbo), упоређујући реално стање и обећања која су им дали ранији провидур „и остала господа од Котора и капетан перашки на вјеру божју“. Обећано им је „храну давати докле се узме Нови“, а по заузимању града да добију „сва наша добра и јошт што је турско да је наше“. За вријеме Зена исхрана је ипак била организована,¹⁹² док сада, после промјене провидура, „сиромаси помријесмо од глади“. Смјештени су у Перасту и тамо се веома тешко сналазе. „Немамо у Пераст (!) куће ни баштине, ни ниједнога имућа, него у туђем, а на туђем своје смо оставили. . . ми у Перасту дрва немамо, воде немамо, нићеса немамо. . .“ Буне се против тога што се, док су они у тако критичној ситуацији, подржавају и помажу Ришњани, јер „они су на својем кућа и баштинам боље него су прије били, јере им је турско остало“.

Дан касније по овој жалби, Иван Мазаровић јавља да је издао налог да се напишу најсиромашније породице избјегле из Херцег-Новога, па је у том циљу позвао њиховог свештеника. Хтјело се, дакле, помоћи, али најоскуднијима. Само, та жеља да се општа оскудица степенује и категоризује изазвала је револт међу избјеглицама, тако да су ови хјели чак и свештеника убити, тврдећи да је свима подједнако потребна помоћ.¹⁹³ Зато је Мазаровић упутио тог свештеника код провидура да га лично извијести о ситуацији.

Што се тиче смјештаја избјеглица у Рисну, начелно је било ријешено да у првом реду добију напуштене куће и магацине

¹⁹¹ УП V, 172.

¹⁹² „ . . . и досле нас господин Зен и рани докле одјен би . . .“ УП V, 119.

¹⁹³ УП VI, 470.

— бивше власништво избјеглих Турака из Рисна. Само, и мјештани су покушали да олако дођу до тих просторија. Због тога ванредни провидур 29. XII 1685. наређује посебно Илији Ивову, Ђуку Лучићу и осталим Ришњанима да напусте куће и магацине избјеглих Турака у року од три дана, у циљу лакшег смјештаја особа које су дошле под млетачку заштиту.¹⁹⁴

Сличан је случај и у Перасту, тако да Иван Мазаровић јавља провидуру 5. II 1687. год.¹⁹⁵ да не може смјестити жито придшло бродовима, јер су сви магацини заузети новонасељеним избјегличким породицама!

Ионако тежак смјештај избјеглица још више су отежале временске неприлике почетком 1687. године. Мазаровић јавља 12. марта да је пао велики снијег, па су се домаћини избјеглих породица вратили у Ораховац и „један дио је у кућама, а други вани“.¹⁹⁶

Али осим Рисна и Пераста, избјеглице су се смијештале и у другим крајевима Боке. У ту сврху је коришћен и Прчањ, па је баш она готска архитектонска цјелина, позната под именом „три сестре“ („tre sorelle“), коришћена у ту сврху. Она је тада била власништво Марије уд. Лукше Лазари, па ванредни провидур 12. XII 1686. наређује удовици и синовима да се преселе у своју кућу у Котор, а поменути њихову зграду предају, без наплате најма, заслужним избјеглицама из Никшића — Пекши, Бају и Симу и њиховим породицама. Иначе, ту су зграду Лазари ријетко користили за становање.¹⁹⁷

Исто тако, нарочито пред саму борбу за Херцег-Нови, избјеглице тзв. „граничних хришћана“, насељавани су и по луштичком полуотоку. Т РДИО умхш црдновг еијатл рднов мдурм тичком полуострву. То је изазвало извјестан отпор становништва. Зато млетачке власти, по цијену живота и конфискације добара, наређују 24. VIII 1687. читавом низу насеља¹⁹⁸ да тим досељеницима, њиховим породицама и стоци не наносе никакве штете и сметње.

Избјеглице су понекад саме тражиле посебне награде. Тако је болесник избјеглица из Херцег-Новога молио да његово право на војни чин пређе на сина му Трипа! То право заслужног ратника сматра да је стекао сенатском дукалом још 20. III 1684, а

¹⁹⁴ УП III, 67.

¹⁹⁵ Иако је уз годину 1686. овдје пропуштено да стоји MV («more veneto»), према другим документима уз овај сматрамо да је ријеч о 1687. години.

¹⁹⁶ УП VI, 491.

¹⁹⁷ УП III, 109.

¹⁹⁸ Водашанима, Кртољанима и Луштићанима, али и Грбљанима и Паштровићима. УП V, 43.

иначе брат Матија му је погинуо у борби.¹⁹⁹ Истиче да му је у Херцег-Новом остало цијело имање.²⁰⁰

За понеког несигурног избјеглицу тражени су и залози, јер је постојала опасност да се, продужавањем ратног стања, они који су емигрирали са турске територије опет врате на своје имање. У том смислу је занимљиво давање залого од стране тројице Морињана 27. VIII 1685. у корист Петка Иванова (исто из Мориња), који се тада налазио у затвору. Они гарантују да се овај неће враћати ни у Морињ, нити било гдје на турску територију, већ да ће се, као и други, настанити у Перасту.²⁰¹

А да се ту није радило само о изузетном случају, казује нам провидуров проглас од 23. VI 1686, у ком се жигошу овакви избјеглице-„повратници“: Симо Гачанин, Вуко Суић, Голуб Гачанин и Никола Голија. Они су чак били добили и куће у Рисну, али су се, наводно, за ново поново вратили у Турску и постали пандури Турчина Замберга. Зато се објављује награда од 50 реала на главу за било којег од споменутих, а 100 реала оном ко неког од њих ухвати живог. У уводу прогласа се наводи да избјеглицама и њиховим породицама нијесу додијелиле само жито, него и многе друге погодности.²⁰²

У Рисну је избјеглицама и хајдуцима дијељена храна. О томе налазимо три податка из 1687. године.

Први је од 4. IV, када поводом кварења двопека, до чега је дошло преликом превоза бродом, сазнајемо да је за чету харамбаше Ника Колумбарића било упућено 2000 либара двопека. Они су имали мисију да прискоче у помоћ Никшићу.²⁰³

У прогласу од 20. IV позивају се сви домаћини породица нових досељеника да се у року од три дана пријаве за примање помоћи у житу.²⁰⁴

А из провидуровог налога од 26. V, упућеног хајдуку Петру Илијину, читамо како се пријети одузимањем помоћи „толико од бастина (!) колико од жита, које ужива од разлога преведрог Принципа“.²⁰⁵

Свакако је нагомилавање избјеглица на подручју Рисна и Пераста осим разумљивих проблема око смјештаја и исхране, изазивало још читав низ разних свађа и размирица. Тужбе так-

¹⁹⁹ Занимљиво да је Матија био постао бродовласник и превозивичко са Корчуле, али је погинуо у борби са улцињским фустама. Тада се истакао јунаштвом, јер је са свога грипа прешао на турски брод, борећи се голом сабљом, и тамо је погинуо од бројнијег непријатеља. УП I, 283.

²⁰⁰ Преостало је само, како не без горчине стоји у недатираној молби (вјероватно из 1685) само »il spirito e le vite, unico avanzo d'ogni nostro capitale...« УП I, 686.

²⁰¹ УП III, 53.

²⁰² УП III, 87/т—88.

²⁰³ УП V, 8/т.

²⁰⁴ УП VI, 373/т.

²⁰⁵ УП V, 180

вог типа сретамо још од краја 1684. године. Тада је ванредни провидур нпр. наредио Златку Ђеловићу да престане са шиканама према новнаселеном Вукадину Радоњином и сину му Вуку.²⁰⁶

У вези с Убљанима, сукоб са Ришњанима је изазвало 22. III 1685. бјекство Живана Петкова Лаконића, али је 10 представника Убала споменутог датума изјавило лојалност властима, уз обећање да неће даље бјежати и пристају на боравиште у Рисну.²⁰⁷

Сукоби, увреде и рањавања бивали су све чешћи, па је постојала опасност и од тежих нереди.²⁰⁸ Зато замјеник перашког капетана Криле Змајевић обавјештава 24. VI 1687. о томе ванредног провидура, упућујући му повријеђене особе и молећи га да нађе начина да обузда те „рисанске обијести“.

VI

У освјетљавању прилика у Боки у доба припрема за борбу око Херцег-Новог односи са Дубровачком Републиком били су од изузетног значаја. Дубровник, као непосредан и економски јак сусјед, могао је много утицати на развој догађаја, нарочито у погледу помагања Херцег-Новог храном, јер се око њега лагано стезао обруч. Осим проблема одржавања добрих трговачких веза с Турцима, Дубровнику је — како је то још Томић истакао — било стало да се на рачун турских посједа радије шири Аустрија, а не њен стари ривал Млетачка Република. Из тог разлога је Дубровник међу херцеговачким и црногорским племенима пропагирао да се не ратује одмах, него да се чека аустријска војска.²⁰⁹ Уосталом, 20. VIII 1684. Дубровник је писменим уговором ступио под посебну заштиту Аустрије.^{209а}

Погоршавање положаја Херцег-Новог одмах на почетку морејског рата и јак притисак хајдучких акција допринијели су да Турци почну сумњати у Дубровачку Републику и њену искрену дјелатност против хајдука. Сматрало се да је Дубровник одговоран за пљачке на својој територији.^{209б} Почетком 1685. стигла су у Дубровник двојица капици-баша, са циљем да новски Турци поврате Дубровчанима један караван који им је био отет.

²⁰⁶ УП III, 21/т.

²⁰⁷ УП III, 38/т.

²⁰⁸ УП VI, 291.

²⁰⁹ Јован Томић, Црна Гора... н. д., стр. 65.

^{209а} »sub spetialem suam tutelam et protectionem«, Јован Радоњић, Дубровачка акта и повеље IV/1, СКА Београд, 1941, стр. IV и 32—36.

^{209б} Дубровник се опет пред Портом правдао да зато нема довољно снага. (Радоњић, н. д., стр. 184), а да, иначе, својим сумњицењима, ванредни провидур Зено покушава да правда своје неуогјехе око Херцег-Новог, док га против Дубровника подговара кав. Болица. (исто, стр. 119, 123).

Том приликом су Дубровчани пред Турцима извели познату и спектакуларну акцију и побили доста хајдука.²¹⁰ Тада су се — како је из Херцег-Новога извјестио 18. III 1685. конфидент Перо Вукадинов из Мориња капици-баше увјериле да Дубровник не подржава хајдучке акције, него их чак уништава.²¹¹ Од тада су, према Вукадинову, Дубровчани поставили три велике чете на нека погодна мјеста, да би онемогућили прелазак хајдука и обезбиједили кретање турских каравана.²¹²

И у документима которског ванредног провидура налазимо доста кореспонденције у вези са Дубровником, која освјетљава нарочито два најкрупнија питања. Са једне стране Дубровачка Република се често жали на хајдуке, који са копна и с мора наносе велике штете не само турским него и дубровачким поданицима и њиховој имовини. Которски ванредни провидур се, опет, труди — макар декларативно, а изгледа веома често и стварно — да обузда хајдуке, док са своје стране најоштрије замјера Дубровчанима да помажу Херцег-Нови прехрамбеним артиклима. То је, како ће се видјети, имало далекосежних дипломатских последица за Дубровник, иако се он и сам налазио у конфликту с Турцима у Херцег-Новом.^{212а} Тако је, дакле, основни карактер те кореспонденције у узајамним нападима и одбранама. А одбрана и једног и другог партнера била је слична. Тврдили су да званично издају само исправна наређења, али су дозвољавали могућност да се она не слушају. Истина, нарочито је которски ванредни провидур признавао много чињеница о хајдучкој самовољи и отварао процесе, док су представници Дубровачке Републике само индиректно дозвољавали могућност да се неки случај „кријумчарења“ хране могао догодити.

У ствари, и једна и друга нападана активност је сасвим добро улазила у оквире тадашњих несагласних политичких одређења двије сусједне републике. Те су активности, зато, не само свјесно толерисане него — понекад — вјерујемо, и дириговане. Али, у том случају, није остајало писмених трагова. Баш због јасне компромисне политике Дубровника, која га је у случају херцегновске кампање довела до тешких сумњичења са свих страна (млетачке, аустријске, па и турске), било је основа за све те бројне и доста конкретне сумње. Дубровник је могао уложити извјесне напоре, или само толерисати, да се незваничним али стварним услугама према херцегновским Турцима поправе оне поколебане шансе на тој страни, чему су нарочито хајдуци доприносили, и да се бар одложи пад града.

²¹⁰ Милош Милошевић, Помен Баја..., н. д., стр. 191 и 197.

²¹¹ УПМ I, 757.

²¹² УП I, 757, 757/т.

^{212а} Чак се заиста дешавало да новски Турци отивају дубровачким трговцима, па они упорно за повраћај траже интервенције Порте и других високих представника. (Радонић, н. д., стр. 76, 79, 82, 86 и др.).

Чак је и 2. септембра 1687, када је млетачка флота већ пловила на Херцег-Нови, генерални провидур Корнаро пребацио дубровачким изасланицима да стално помажу турски Херцег-Нови. Истовремено им је понудио да се дубровачком флотом придруже нападу, што је — наравно — одбијено. А како су, у ствари, Дубровчани осјећали према млетачким официрима — казује појединост да им у граду тада нијесу хтјели продавати робу.²¹³

У вези са Дубровником опет ћемо овдје изнијети читав низ хајдучких акција на мору, иако је о хајдуцима већ било ријечи. Али и поред тога што се не могу одвајати „хајдуци на копну“ и „хајдуци на мору“ — јер су то најчешће иста лица и комбиноване акције — ипак их овдје посебно износимо, зато што се најуже везују за Дубровник и освјетљавају на том плану погоршане односе. А тиме се допуњује једна органска цјелина у оквиру већ изнијете дјелатности хајдучије (погл. IV).^{213a}

У свом огорчењу на хајдуке, Дубровник није налазио довољно тешких и оштрих израза и упоређења! У представци од 7. и 8. априла 1686. упоређују се они са Скитима и тврди се да ни ти варварски народи „не би могли извести већих страха, ни достићи нехуманија непријатељства“. Радило се о тужбама на пљачке бродова, приватних кућа и цркава. Хајдуци су се — наводно — радо задржавали код Великог Вратника (*Vocche false*) и са тога мјеста су нападали бродове.²¹⁴ У Котор је 9. IV 1686. долазио посебни изасланик Никола Марија Антица да лично са провидуром расправља о проблему хајдука. Он је чак из Роса затражио посебну пратњу, јер се ни у путовању не сматра сигурним од хајдука. На то му је провидур послао двије фелуке „за његово умирење“, додавши да нема опасности у путовању до Котора.²¹⁵ У својим дописима, иначе, провидур стално подвлачи да је дао налоге да се у будуће у акцијама изузимају дубровачки поданици и други хришћани. Али и послје усменог разговора с Антицом, провидур брани хајдука и сматра да се они изазивају непријатељским поступцима.²¹⁶ И баш из дописа Ивана Буровића произаили да Дубровчани хајдуцима нијесу дозвољавали да користе њихова пристаништа и да су пуцали на њи-

²¹³ Др Глигор Станојевић, Далмација..., н. д., стр. 2

^{213a} Видјети: С. Љубић, О одношајих међу републиком Млетачком и Дубровачком, Рад ЈАЗУ ЛIII, Загреб, 1880, стр. 179—185 и LIV, стр. 67—72. Максим Злоковић, Поморски подвизи бокељских хајдука, Годишњак Поморског музеја Котор V/1956, стр. 63—76.

²¹⁴ У допису папи од 19. IV 1686. Дубровчани хајдуке називају »piu' barbara natione nemica del nome christiano«. Радонић, н. д., стр. 163.

²¹⁵ Долазак Антице је у ствари био дио велике акције Дубровачке Републике током 1686—87. у циљу правдања својих поступака пред ванредним и генералним провидуром у Котору и Задру и сенатом у Венецији, као и пред папом у Риму и царем у Бечу. (Радонић, н. д., стр. 153, 155, 160—1, 163, 165—6, 193, 251 и 267.)

²¹⁶ УП III, 476—491/т.

хове бродове.²¹⁷ Па ипак, послѣје детаљног испитивања свједока, провидур је издао проглас да се опљачкана роба мора вратити.

Хајдуци на мору су се и послѣје тога обилно користили, али је провидур у наређењима пажљиво истицао чување дубровачке територије. Тако је 11. VI 1686. са фуस्ताма и гаетама кренуло 300 хајдука са 10 харамбаша.²¹⁸ Нијесу им тачно одређена подручја дјеловања, него је речено да акције морају ићи „на штету Турака и њихових имања“, док су најстроже изузети хришћани, као и сви они који имају провидурову гаранцију, а посебно дубровачки каравани, макар били упућени и за турску државу, или се кретали према Дубровнику! По маргиналној биљешици видимо да су били одређени и званични јемци, који су новцем гарантовали да се неће ићи против датих обавеза.

И споменуте новчане гаранције и пракса свечаних усмених изјава ишли су за тим да се зракитично спроведу обавезе дате Дубровачкој Републици. Тако 3. XII 1686. налазимо у канцеларији ванредног провидура шест сакупљених харамбаша,²¹⁹ који се ту свечано обавезују да неће наносити штете поданицима и бродовима Дубровачке Републике. То изјављују по цијену живота и губљења своје имовине. Томе су присутни као свједоци Крсто Змајевић и Антун Раваци (Ravazzi). Истог дана су те харамбаше добиле дозволу да крену у напад на Турке.

Али ни све то није помагало. Крајем децембра 1686. опет стиже тужба из Дубровника, баш против групе хајдука под вођством харамбаше Алексе. Они су на Лопуду заробили неке трговце и однијели им робу. Због тога се ванредни провидур посебно извињава.²²⁰

Средином 1687. кренула је опет велика акција, која се, међутим, лоше завршила. Дана 4. јула издата је дозвола шеснаесторици харамбаша да сви заједно иду у комбиновану акцију „и по мору и по копну“.²²¹ Баш оваква стилизација је карактеристична за тип бокељске хајдучије. И њима се, по обичају, изрично забрањује узнемиравање Дубровчана. Све то није много помогло, јер је изведен напад на један дубровачки брод. У прогласу од 5. VII 1687. провидур није још детаљније обавијештен о том случају, али забрањује куповање или примање било какве

²¹⁷ УП III, 469.

²¹⁸ То су: Божо Лучић, Алекса Радов, Митар Николић, Раде Луков, Сладоје Оташевић, Драшко Паликућа, Миха Колумбарић, Сава Абрамовић, Вучур Дрљановић и Лука Буљубаша. УП III, 86/т.

²¹⁹ Алекса Радовић, Бошко Лучић, Периша Мандић, Раде Луков, Дамјан Паликућа и Сладоје Томашевић. УП III, 107, 107/т, и даље: стр. 289, 292, 296, 303—306 и 469.

²²⁰ УП VI, 67 и 69.

²²¹ То су харамбаше: Митар Колумбарић, Алекса, Дамјан Паликућ, Иван Попов, Миљко Вуков, Комнен Томов, Сава Стјепанов, Божо Лучин, Иван Мандић, Сладоје, Томо Мустур, Митар Бајо, Милутин Драганић, Вучур Дрљановић Стјепан Вуков и Јован Ђуричић. УП VI, 320/т.

робе од стране хајдука.²²² И Дубровчани су одмах реаговали (4. VII), а из њиховог се дописа види да су хајдуци стигли са 5 гаета и 2 фусте. Дубровчани износе детаље и о бројнијим пљачкама на више бродова.²²³ Ту опљачкану робу су — како изгледа — највише откупљивали Доброћани и Љућани, али се сломињу и Пераст и Прчањ.²²⁴

Да би се о свему томе непосредно обавијестио, провидур 7. VII позива харамбаше Миха Колумбарића и Митра Бајова, наглашујући да њих саме сматра невинима.²²⁵ Најзад, 19. VII провидур јавља Дубровнику да је главни кривац за пљачку бродова кажњен смрћу, иако се не наводи његово име. Још додаје да је велики број кожа пронађен.²²⁶

Али у вези са овим случајем налазимо један важан исказ свједока харамбаше Митра Николића, у коме се износи на који је начин заправо извођена нека обимнија „комбинована“ акција на мору и на копну. Кренуло се копном и једна се група упутија за Херцег-Нови, а друга за Корјениће. Тамо је био уговорен састанак са Црногорцима. У Цавтату су их чекале фусте, фелуке и гаете, „послате од капетана Пераста“. Бродовима су ишли до Збораштаца (!), одакле су наставили за Поптово. Тамо је становништво побјегло, а хајдуци су запалили око 40 кућа. Послије тога су се опет отиснули на море, а пао је предлог о пљачкању дубровачког брода. Наводно су Николића хтјели да убију зато што није хтио да судјелује.²²⁷

А што се тиче провидурових тужби на дубровачко помагаче Херцег-Новога, њих често налазимо током 1687. године. Ево једног повода за то. У једној жалби дубровачких представника од 7. I 1687. тврди се да чете харамбаше Луке Буљубаше, Драшка Паликуће и Бошка Лучића нападају трговце по путевима. Дубровчани подвуче тешке економске последице по град,²²⁸ као и кршење начела слободне трговине њихове Републике са Турском, што је и Млетачка Република признала са двије дукале.

На овај протест је ванредни провидур 18. I увјеравао Дубровчане да ће све урадити за обуздавање хајдука, али да се прије свега морају утврдити чињенице. Истовремено провидур повезује те догађаје са проблемом Херцег-Новог и енергично скреће пажњу Дубровачкој Републици да не смије трговачки помагати Херцег-Нови,²²⁹ нити спречавати хајдуке да прелазе преко дубровачке територије ради извођења повремених анти-турских акција.

²²² УП V, 15/т.

²²³ УП VI, 320—322.

²²⁴ Али и Пераст и Рисан. УП VI, 324—325.

²²⁵ УП V, 39/т.

²²⁶ УП VI, 324/т.

²²⁷ УП VI, 326—327/т.

²²⁸ УП VI, 70.

²²⁹ УП VI, 71.

Иначе се Млетачка Република бринула за антитурску коалицију упозна са дјеловањем Дубровника. Из једног извјештаја из Гружа од 8. I 1687. сазнаје се како дубровачки амбасадори јављају из Беча да се аустријски цар много љути на помоћ коју Дубровчани пружају Турцима у овом рату слањем муниције и на други начин.²³⁰ У Риму чак није ни примљен дубровачки амбасадор у аудијенцију код папе.²³¹ Извјештач износи да је то изазвало забуну код дубровачких власти, јер се није очекивао такав ток догађаја, па да се и став Дубровника мијења.

Вијести о Херцег-Новом из самог Дубровника биле су савим другачије обојене. У акту од 30. I 1687. се са индигнацијом одбија било каква сумња у помагање Херцег-Новог прехрамбеним артиклима или ратним материјалом.²³² То се искључује из разлога „крајње глади“, која — наводно — влада међу дубровачким поданицима, па они не могу ни себи помоћи, али и због организоване државне контроле над евентуалним покушајима извожења. У ту сврху су била одређена и два сенатора са посебним задужењем да одржавају такав надзор, а предвиђене су и оштре казне. Али још се нарочито подвлачи да Херцег-Нови нема никакве потребе за помоћ Дубровника, јер има широко залеђе, одакле — наводно — непрестано пристиже помоћ „нарочито у оружју, које се у огромној количини израђује у Бања-Луци“.^{232а} Дубровачке власти одмах и конкретно наводе три транспорта. Први је био са намирницама, други са бегом дукађинским, а трећи са везировим пашом. У вези са тим хајдучи се оптужују да се — иако премоћнији — нијесу хтјели супротставити Турцима, јер им је главни циљ пљачка и сукоби који нијесу везани за опасности. Иначе је, наводно, из Херцег-Новога кренуло 150 турских војника сејмена и „новалета“ да осигурају непосредни долазак нове помоћи у Херцег-Нови. Дубровачке власти у начелу истичу своју приврженост антитурској политици и хајдучким акцијама, а против „турског барбарства“.

Али которски се провидур не задовољава таквим аргументима, и у допису од 15. марта 1687. износи конкретне тужбе. Он тврди да се из Виталине „и многих других мјеста“ носе крух и разни прехрамбени артикли²³³ до мјеста Пријевор, а одатле у Херцег-Нови. Он тражи да се то прекине и подсјећа на веома тешке посљедице које би се из тога могле изродити.

Сређином априла 1687. ванредни провидур признаје одређене хајдучке пљачке на дубровачкој територији, али истовремено подвлачи Дубровчанима да му свакодневно пристижу обавјештења о помагању Херцег-Новог намирницама. Не само то,

²³⁰ УП V, 117.

²³¹ УП V, 117.

²³² УП V, 110—111.

^{232а} О томе и код Радонића, Дубровачка акта..., н. д., стр. 139 и 268.

²³³ УП VI, 74/т и 50.

него провидур изјављује да ће код свих чланова Свете лиге предложити пажљиву контролу и испитивање, да би се то достављање хране спријечило.²³⁴

Нато се Дубровник 16. IV 1687. опширно брани, износећи оштре санкције којима се пријети сеоским главарима, ако би се ови усудили помагати. Али додају да је то — у већој количини — апсурдно и претпоставити, када су могућности директног контактирања Херцег-Новог са својим залеђем огромне.²³⁵ Одмах се и цитира да је „ових протеклих дана“ стигло у Херцег-Нови 500 коња са храном. Иначе се оштро нападају хајдучке акције по дубровачкој територији, па се чак сами хајдуци оптужују да посредно помажу турски Херцег-Нови. Хајдуци, наиме, долазе својим баркама пуним пшенице и кукуруза и, умјесто да то продају у граду Дубровнику, они против прописа пристају у мање луке и тамо тргују. Тако жито долази у руке околног сточарског становништва („морлака“), њихове својте и пријатеља, па тим путем и у Херцег-Нови. У истом се смислу директно оптужује Пераштанин Мато Јакобица, који је, наводно, са тартаном продавао пшеницу у Цавтату. Ова је исто могла доћи у руке Новљана. Зато се од провидура тражи да забрани пристајање и трговање у свим другим лукама Дубровачке Републике осим у самом граду.

Но поред тог сталног узајамног оптуживања, Дубровачка Република је имала и један крупан успјех. Успјело јој је, наиме, да приликом једне акције ухвати починиоце пљачке „in flagranti“ на својој територији.²³⁶ То је — разумије се — био непобитан аргуменат у рукама Дубровника. Отворен је велики процес, а 17. IV 1687. посебна млетачка галија из Дубровника превози велики број ухапшених хајдука. Па и том приликом, у опширним исказима, на којима се овдје не можемо задржавати, хајдуци нарочито истичу да их Дубровчани терете из мржње, пошто прогоне Турке, док им они праве услуге и шаљу у Херцег-Нови жито и остале потребе.²³⁷ Али хајдуци су, и поред кривица, тада били Млецима неопходно потребни. Зато генерални провидур одлучује да се затвореници уз кауцију пусте, „јер досада не произлазе теже кривице“. Которски ванредни провидур је чак дозволио да хајдуци могу и узајамно један за другога јамчити.²³⁸

²³⁴ УП VI, 92/т.

²³⁵ УП VI, 47.

²³⁶ УП VI, 188—250.

²³⁷ УП VI, 228/т.

²³⁸ УП VI, 244.

У которским списима се спомињу и дубровачке хајдучке чете и њихови сукоби са бокелским хајдуцима.²³⁹ А постоји и један податак о ријеткој сарадњи у борби. Иван Мазаровић јавља 4. I 1687. да су у Цавтату остали харамбаша Драшко Паликућа са бртом и Вучур Дрљановић, са око 100 људи, који су се удружили са 700 дубровачких поданика око заједничког напада на Требиње. По мишљењу Мазаровића, требало би још упутити 100—200 хајдука, да не би Дубровчани, ако се успије у освајању, имали неких претензија на тај град.²⁴⁰

VII

О стварном стању у Херцег-Новом од почетка рата 1684. г. млетачке власти су се трудиле да сазнају преко достављача и избјеглица.

Из преписке провидурових плаћених конфидената знамо да су за Херцег-Нови била одређена браћа Никола и Петар Кувела, али њихове директне извјештаје не налазимо.²⁴¹ Иначе заједничка црта свих исказа, нарочито оних који потичу од избјеглица, јесте велико преувеличавање, које је већином искривљивало праву ситуацију. И док нам је, на основу докумената, данас познат број храбрих бранилаца Херцег-Новог, као и висок морал снага и свјежина отпора који је из тврђаве пружан до посљедњег тренутка, представа која је онда стицана на основу разних исказа била је углавном нереална. Она се базирала на тврђењу да је бранилаца мало и да у граду владају глад и страх. Но и ти су нам искази веома важни, јер они указују на психозу која је тада владала и на оптимизам који се тако стварао у Боки пред напад. То нам је веома важно због Пераста и једино ћемо тако схватити нека тврђења у директној преписци са Турцима у Херцег-Новом. Јер поред труда да се психолошки утиче са лошим вијестима са балканског фронта, Пераштани су — како ћемо видјети — наводили и незнатну одбрану Херцег-Новога, искрено вјерујући, према подацима избјеглица, да у граду нема много војске.

1) Прве податке такве врсте, са почетка 1684, налазимо у извјештају Јова Накића, кога је генерални провидур посебно

²³⁹ Харамбаша Нико Вуков из Јошице, настањен у Перасту, тужио се властима да су му почетком јануара 1687 (година је реконструисана на основу писма са стране 126) Конављани убили друга, хајдука Пава Павовића, отели му новац и пустили 4 Турчина, заробљена у близини Херцег-Новога, у вриједности од 130 цекина. У својој акцији, харамбаша спомиње „судјеловање дубровачких хајдука и уговорену накнаду од 25 цекина, коју је требало да им даде. Међутим, током ноћи се десило убиство и отимачина, па харамбаша преко власти тражи накнаду. УП V, 125.

²⁴⁰ УП VI, 481.

²⁴¹ УП I, 342. Остали овдје наведени конфиденти су из Цетиња, Никшића и Озрињића.

упутио у Херцег-Нови 17. III те године. Накић је тврдио да у граду тада има 1100 људи за одбрану града.²⁴² Према личном увиду у ноћи 21. VIII, Накић износи да су Турци веома заплашени и од рата са Млечима, а нарочито од напада на град. У међусобним разговорима, Новљани истичу да им је град у тако тешким приликама да се може упоредити са драматичном ситуацијом Беча из 1683. год., када се само од више силе и молитве може очекивати помоћ.²⁴³ Према вијестима из Сарајева, турска војска је у добром стању, али извјештачи, када то изјављују, изгледају „тужно и скоро плачући“. Један турски официр изјављује да не би желио да дође до сукоба и да сада нема султановог налога за ратовање. Послије једног нејасног става у документу, долази важна констатација да је тај турски официр знао да ће домаће становништво листом устати против Турака, чим се млетачка војска покрене. Такво увјерење је довело и до забране слободног уласка у Херцег-Нови.

За 1685. годину имамо један исказ Пера Вукадинова из Мориња (18. III), према коме су капици предали налог капетану Херцег-Новог да са 40 људи („неферија“) пређе у Угарску. Овај је то примио с негодовањем, јер му тако град остаје слабије заштићен.²⁴⁴ Осим тога, капици траже да са херцеговске територије пређе у Угарску још 300 радника²⁴⁵ и да се тамо употребе где затреба. Што се тиче прехранбених артикала, у граду се осјећала оскудица и скупоћа хљеба, ориза, путера и другог.

И у једном исказу из августа 1686. достављач подвлачи скупоћу, и то нарочито хљеба, али и страх међу становништвом.²⁴⁶

Према вијестима избјеглица са почетка јануара 1687. стање је још више погоршано. По причању једног пребјегца од 13. I, у Херцег-Новом се „умиру од оскудице хране и страха“. Глад утиче и на војне формације. Прије два мјесеца је, наводно, стигао неки бег са 80 стражара, а сада му је остало свега 18, јер су јер су други побјегли од глади. Прије неколико дана је опет пристигло нових 50 стражара, али се и за њих предвиђа да ће побјећи.²⁴⁷ Најзад је и 3. III 1687. Иван Сарабочић донио у Пераст вијести о кретањима и центрацији турске војске.²⁴⁸

2) Пераштани су, како смо видјели, носили највећи практични терет око трговачко-војне флоте и организовања припрема за напад на Херцег-Нови. Али утицајни људи у том граду су предузимали и неке дипломатске иницијативе, и водили важну преписку са истакнутим турским личностима. Навешћемо неко-

²⁴² УП IV, 325.

²⁴³ УП IV, 328.

²⁴⁴ УП I, 757.

²⁴⁵ УП I, 757/т.

²⁴⁶ УП III, 441.

²⁴⁷ УП V, 78, 78/т.

²⁴⁸ УП VI, 432.

лико драгоцених примјера из кореспонденције 1686—87. кап. Крила (Крста) Змајевића и Трипа Штукановића са херцеговским диздаром и бегом из Фоче.

У првом, недатираном писму (вјероватно из почетка 1687), упућеном „драгом пријатељу“ диздару Херцег-Новога Сулејману Ресулбеговићу, Змајевић — поред неких текућих питања — очито покушава да психички утиче наводећи лоше вијести по Турке. Он у томе истиче своје добронамјерне циљеве,²⁴⁹ али употребљује безнадежни положај Херцег-Новог са другим турским градовима. Док су ти други градови имали и по 30.000 војника за одбрану, шта би могао да уради Херцег-Нови са свега 200—300 бранилаца, а султан и везир су их заборавили!²⁵⁰ Затим Змајевић износи податке добијене од Ређа Баранина и неких Турака из Београда о по Турке поразним вијестима са ратишта Сегедина, Кањиже, Осијека и Петроварадина. Најзад износи и читав низ тешких новости по Турке, као нпр. да је херцеговачки паша погинуо у околини Задра, да је босански паша побјегао и намјерава да се покристи, да је Влашка пришла пољском краљу и да ће их идући ратни поход повести у правцу Хадријанополиса, а заједно са „руским краљем“ на Цариград! Мореју, све до улаза у Цариград, држи млетачки генерални провидур. Иначе, савезници и на мору и на копну припремају на Турке велику офанзиву. На крају он овим вијестима даје веома повјерљив карактер и моли диздара да о томе не говори никоме, „јер је довољно да он сам зна“!

Диздар у свом одговору ово писмо једноставно назива „веома чудним“. Он све податке сматра лажним²⁵¹ и покушава да их оспори противаргументима. Не улазећи у детаље, истакнимо за нас јако важну појединост одговора на Змајевићеву тврдњу да у Херцег-Новоме нема више од 200—300 војника. Диздар, разумије се, не износи прави број, али напомиње да — захваљујући султану — у граду има толико војске да, осим страже на утврђењима и одбране границе, још могу ићи на пиратске акције у Пуљу и друге градове, да тако набављају намирнице, као и да тргују.²⁵² Још је значајније признање да им за одбрану није потребно ни залеђе, за које отворено каже да се дигло на устанак, ни околно становништво.²⁵³ Та изванредно значајна признања у ствари казују право стање у Херцег-Новоме. И како град није могао да рачуна на редовне набавке намирница копном, он се окреће мору и прекоморским пиратским и трговачким акцијама. С друге стране, важно је да најауторитативнија турска власт у

²⁴⁹ Да би то појачао, он подсјећа: »...habbiamo mangiato unitamente assai sale e pan... osservate li corenti tempi, procurate per le vostre vite come meglio sapete...« УП VI, 161.

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ УП VI, 161/т.

²⁵² УП VI, 162.

²⁵³ УП VI, 162/т.

Херцег-Новоме признаје успјели устанак, који је готово практично блокирао град.

Исто су тако значајна два ћирилска писма, вјероватно из јануара 1687, упућена Крилу Змајевићу и Трипу Штукановићу од стране Хаџи Мустафе бега из Фоче. И у једном и у другом он моли за интервенцију Пераштана да хајдуци „оно празнијех куча (!) и ђамије (!) да не пале ваши њуначи. . .“ (јунаци), па ће им — ако дочекају мир — да „мило буде тко буде кому добро чинио“. На крају му се ставља на располагање, „те ви је мило што наше стране, пиши да ти пошлемо“.²⁵⁴

Из другог писма Штукановићу избија дубоко увјерење о политичком утицају Пераштана: „знамо ер можете, ако ви је драго“.²⁵⁵

Још један докуменат из преписке Змајевића са которским ванредним провидуром од 7. II 1687. говори о иницијативама и обавијештениости Пераштана, који су свакако имали разгранату мрежу својих повјереника и достављача. Змајевић одбацује страховања Адамија, који се налази на граничним положајима на Царинама и јавља о скором нападу јаких турских снага. Змајевић свој оптимизам аргументује тврдњом да се херцеговачки паша, наводно, налази у Фочи са намјером да тек тамо прикупља војску,²⁵⁶ а његов ђехаја је у Гацком са мало војске. А и када херцеговачки паша добије војску коју тражи од херцеговачких кадија, он ће кренути тамо гдје Турцима буде најпотребнији, док кадије на свој трошак треба да издржавају ту војску пашину. На тај се начин за сувише дуго вријеме војска неће моћи издржавати, јер ће то постати претежак економски терет за тај крај.²⁵⁷ Босански паша је, међутим, у Бањој Луци и неће је моћи напустити због кретања аустријске војске. Али Змајевић ипак прима све своје војне обавезе Пераштана, уколико би и поред ове аргументације провидур одлучио да се шаље појачање Царинама.

3) Веће диверзантске акције на Херцег-Нови требало је да допринесу лакшем освајању града. Налазимо их углавном 1684. год., када је први пут планирано освајање, и 1687, кад је оно и извршено. У мањем обиму, диверзије су се везивале са напуштањем турске територије од стране разних група.

Још 17. III 1684. сам генерални провидур Дона дао је у том смислу посебне инструкције Јову, пок. Јована Накића из Кута,

²⁵⁴ УП V, 171

²⁵⁵ УП V, 176.

²⁵⁶ УП V, 104.

²⁵⁷ Тако интерпретирамо текст који није сасвим јасан: »quando li garano (!) corisposti la gente (!) che a ricercatto dalli Cadi di Ercegovina e averà radonato della gente, io supono che andara a quella parte dove che alli Turchi più preme, e poi a quel modo come devono li cadi mantener quella gente al servizio del bassa, alle loro spese, non potrà troppo mantener quella gente perchè il paese non continuara sentir tantto agravio...« УП V, 104.

раније заставнику на галији Ђорђе Црнице, па официру у чети Тануси (Tanussi). Његова је мисија, поред достављања вијести, била да своје рођаке наговори да у случају њиховог пребацивања из Кута у Херцег-Нови настоје да закују и онеспособе четири топа у кули званој „Абасина кула“ (?), или да запале муницију. Накић тврди да је на четири састанка, баш у том смислу углавном диверзију са братом Вуком, док се са другима раније није усуђивао да говори о томе. Занимљиво је да Накић није никада ишао сам на турску територију (обично Бијела или Кумбор), него у друштву са харамбашом Петком Боканићем, његовим братом Михом, или хајдуком Михом Рићаном. Тада је још, дакле, долазило до извјесног мијешања становништва без веће контроле и опасности. Опасности су биле тим веће што су се хајдуци, по исказу официра Петра Ђеклина пок. Николе из Косијера, могли препознати по типичном одијелу.²⁵⁸ Накићева је мисија требало да се оствари током два мјесеца. Накић је иначе четовао у доба када је заробљен син Омер-аге Малија из Херцег-Новог, а затим са харамбашом Бајом у Корјенићима.

И крајем августа било је паљења по новској територији. Син погинулог Фрање Николиног, званог Давидовић из Паштровића, тврди да му је 22. VIII 1684. отац извео поменуто паљење, као и да је гонио Турке који су изишли из града и био рањен.²⁵⁹ А у вези са паљењем из 1684, истакли су се и Луштичани Стијепо Трипчевић и Стијепо Јанов, звани Старчевић, па им је зато касније одређено издавање двопека.²⁶⁰

И пред други напад на Херцег-Нови покушана је једна крупнија диверзија у циљу паљења турских фуста. У допису од 14. I 1687, Иван Мазаровић обавјештава из Пераста да је дан раније један избјеглица прешао на млетачку територију са цијелом породицом. Он је тада са 60 хришћана у три гаете покушао да ноћу запали новске бродове. Али како је била јасна мјесечина, то се није могло извести.²⁶¹ Исти Мазаровић јавља 15. I да је ипак успјела иницијатива око паљења фуста. Запаљене су, наводно, двије турске фусте, али су рањени двојица из групе диверзаната. Један од њих је избјеглица из Херцег-Новог.²⁶² Мазаровић подвлачи своје задовољство што се то дешава на почетку рада новог ванредног провидура у Котору.

Али несигурност ових вијести, у вези са промјенама у Мазаревићевим дописима, још се више повећава када наилазимо на извјештај Лодовика Балбија од 11. II исте године, у ком се негира да су горјеле турске фусте, јер је видио како су 9. II испловиле из града три највеће.²⁶³

²⁵⁸ УП VI, 323; цио предмет, стр. 221—327.

²⁵⁹ УП III, 31/т.

²⁶⁰ УП III, 32.

²⁶¹ УП V, 78, 78/т.

²⁶² УП V, 93.

²⁶³ УП VI, 423.

Ово је све ипак важно, јер се из тога види како су Пераштани, форсирајући напад на Херцег-Нови, преувеличавали млетачке успјехе, а умањивали право стање ствари код турске посаде.

4) У опис саме битке за Херцег-Нови нећемо улазити, јер је то више пута урађено у већ наведеној литератури. А у списима, ванр. провидура, који су пред нама, налазимо хронолошку празнину од 27. VII до 8. X 1687. и тако недостају неки евантуални детаљи о освајању града (3. IX до 4. X 1687). Тако не можемо прецизније одговорити на закључни проблем о тачном учешћу домаћих и досељених снага у борбама. Остају нам подаци из литературе о учешћу 360 Пераштана са 16 бродова. Погинула су, наводно, 42. Спомињу се и чете Доброћана, Прчањана и Грбљана.²⁶⁴

Бројније учествовање Црногораца под Херцег-Новим било је онемогућено опасном ситуацијом у властитој земљи. Припреме скадарског паше представљале су велику опасност, па је у самој Црној Гори требало организовати отпор. Тиме се, опет, посредно, помагало граду у опсади. То произлази из једног признања скадарског бискупу, који је, наводно, посредовао да до такве акције дође. И ген. провидур Корнер је то сасвим уочио, па зато и хвали учешће Црногораца, иако под Херцег-Новим није су били бројни — изгледа, око 300.²⁶⁵ Погинуло их је, изгледа, око 150.^{265а}

Разумије се да је за сам напад, Млетачка Република довела са Хвара велику војску, оцјењујући реалистички да борба неће бити једноставна, а да поготово снаге на терену имају сасвим ограничен утицај. По млетачким изворима, стигло је 150 разних пловних јединица са 6000 војника и официра и — поред бродских топова — још преко 20 артиљеријских оруђа.²⁶⁶

У самом граду је било око 2000 храбрих бранилаца, доста оружја и хране, прилично чврсте зидине и припремљени ровови око града. Помоћ босанског везира Хусеин Топал-паше, која је одбијена, бројила је 4—5 хиљада војника. Њихова друга војска

²⁶⁴ Петар Д. Шеровић, Борбе..., н. д., стр. 14, са литературом. У једном недатираном документу Пераштана, поднијетом сенату, наводи се да су у цијелом морејском рагу до тада погинула 162 „војника из Пераста“. У вези са бродовима, ту се истиче њихово учешће у обезбјеђењу. (ПА XV, »Terre di Bianca«).

²⁶⁵ Јован Томић, Црна Гора..., н. д., стр. 92—93; П. Д. Шеровић, Борбе..., н. д., стр. 20 и Сл. Мијушковић, Посредно признавање млетачког сената Црногорцима приликом заузимања Херцег-Новог 1687, Историјски записи 1954/2, стр. 609.

^{265а} Петар Д. Шеровић, Три извјештаја генералног провидура Корнера након заузећа Херцег-Новог, год. 1687, Годишњак ПМК, XIII, стр. 56. Према обавјештењу самог аутора, објављена цифра „близу 1500“ је обичан лапсус.

²⁶⁶ Др Глигор Станојевић, Далмација... н. д., стр. 81.

од, наводно 6—7 хиљада људи закаснила је и вратила се кад је чула да се град предао, „са удаљености од сама три сата хода одавде“. Па и толико очекивана помоћ скадарског Сулејман-паше, такође је закаснила. Кад је он стигао до Подгорице, Херцег-Нови је већ био пао, па је „окренуо своју војску против Црногораца“.^{266а}

Па ипак је био потребан читав мјесец да се Херцег-Нови преда. И послије неуспјеха помоћи босанског везира, па чак и послије издаје 230 албанских војника и јуриша од 28. IX, до предаје не долази, него чак и жене и дјеца бацају камење на млетачку војску. Тек 29. IX генерални провидур пристаје на часну предају.

У списима ванредног провидура само се понеко појединачно учешће може утврдити од домаћег људства, и то највише у вези с каснијим додјељивањем двопека.

За Рисан имамо једно наређење генералног провидура да се упути у борбу 100 војника. Остали су тада четовали по турској територији.²⁶⁷

Осим Бокеља, избјеглица из Херцеговине и Црногораца, у млетачким домаћим јединицама спомињу се и Паштровићи. У неким каснијим молбама налазимо како су у бици за Херцег-Нови били рањени поп Вуко Николичевић и Фрањо Давидовић из Паштровића.²⁶⁸ Исто се тако спомињу кап. Радо Митровић са заставником Стефаном Кажанегром и кап. Андрија Давидовић са заставником Андријом Ријежевићем.²⁶⁹ Паштровићи, међутим, никако нијесу признавали за свога „неког наводног“ Ника Бечића, који се приликом освајања Херцег-Новога нашао у граду као потурчењак. Он је, наводно, превозио Турке у Бар, па је и остао у њиховој служби, да би се опет на крају уклопио у чету Медина.

У списима налазимо и једног муљанског рибара, Паска Трипова. Он је тражио да му се додјели неки приобални терен гдје би могао раширити своје мреже, па у молби спомиње и своје учешће у отпору херцеговачком паши, када је овај долазио у помоћ опсађеном Херцег-Новом.²⁷⁰

^{266а} Л. Д. Шеровић, Три извјештаја..., н. д., стр. 50.

²⁶⁷ УП VI, 425—26.

²⁶⁸ УП I, 842.

²⁶⁹ УП XXXIV, 923.

²⁷⁰ УП XII, 612.

R É S U M É

Miloš Milošević

CIRCONSTANCES À BOKA KOTORSKA AU COURS DES PRÉPARATIONS POUR LA LIBÉRATION DE HERCEG-NOVI DES TURCS (1684—1687)

La libération de Herceg-Novi a été, durant deux siècles, le plus haut but politique, économique et militaire auquel aspirèrent ardemment le peuple de Boka et le pouvoir vénitien. Le partage des côtes du golf de Boka Kotorska entre les Turcs et la République de Venise était une réalité extrêmement pénible pour les marins de Boka et pour la République. C'est pour cette raison qu'on a fait plusieurs tentatives pour la libération de Herceg-Novi. Au commencement de la guerre de Morée cette question a été devenue finalement tout à fait historiquement »mûre«. Mais tout de même il a fallu faire tous les efforts pour effectuer une vaste organisation en vue d'atteindre ce but en 1687. L'auteur donne une large analyse de ce procès et des circonstances générales fondées sur les archives. Sa source principale c'est le bureau (la chancellerie) du provéditeur extraordinaire vénitien à Kotor.

On examine tout d'abord les initiatives de Perast, comme centre maritime le plus fort à Boka (I), et les rapports commerciaux existants entre notre population sur la rive turque et vénitienne à Boka (II). Ensuite on expose l'organisation vénitienne de défense sur mer et sur terre, comme l'avait conçue le provéditeur extraordinaire (III). On examine particulièrement en détails l'organisation et l'activité des haïdouques sur mer et sur terre au moyen d'un double mécanisme très sensible: la livraison des permissions pour faire la guérilla et l'adjonction des documents de protection pour la cessation des repréailles de la part des haïdouques (IV). Après, suit l'examen d'un problème sérieux concernant les réfugiés à Boka, surtout dans la région de Risan et de Perast (V). Enfin on présente quelques documents relativement au rôle de la République de Raguse ayant trait à la campagne d'Hérzégovine (VI), pour qu'on donne à la fin des renseignements sur les confidents, sur la correspondance avec des Turcs avant le combat, sur les diversions et sur quelques participants au combat (VII).